

8101/10 חיוני
ספרה חגיגה
כרך 5 מס 1
העמוד
מ' 159 190

צעירים ישראלים במעבר לבגרות: השפעת השירות הצבאי

עפרה מייזלס
אוניברסיטת חיפה

על רקע תהליכים שונים בעולם המערבי ובהם התארכות תקופת הביניים של המעבר מהתבגרות לבגרות נבחן שלב זה בהקשר הישראלי. באופן ספציפי נבחנה השפעת השירות הצבאי על משימות התפתחותיות שונות, כגון השגת בגרות רגשית, גיבוש זהות מקצועית וערכית והגדרה מחודשת של היחסים עם ההורים ועם בני הגיל. מוצגים ממצאים משלושה מחקרים שבחנו שאלה זו באופנים שונים. התמונה המתקבלת מצביעה על כך שהשירות הצבאי אכן תורם במצבים מסוימים (שירות קרבי שנחווה כמוצלח) לפיתוח בגרות רגשית ואישיותית, וכן תורם במצבים מסוימים (שירות קצין) לפיתוח יכולת אינטימית ביחסים עם ידידים ובקשר רומנטי. עם זאת, הצעיר הישראלי כנראה שאינו נוטה במהלך השירות הצבאי ולאחריו להגשים את המטלה ההתפתחותית של פרידה רגשית, אינסטרומנטלית וכלכלית מההורים. להפך, ניכר מעין המשך של הסטטוס קוו במערכות היחסים עם ההורים, כאשר הצעיר לאחר השירות הצבאי אינו להוט לשנותן ולצאת לעצמאות. בנוסף מצביעים הממצאים על "הקפאת" התהליך של גיבוש זהות בתחום המקצועי והערכי ואף על דחייה בתהליך זה גם לאחר השחרור מן הצבא. דחייה זו בגיבוש זהות מקצועית קורית במקביל לדחייה במועד היציאה מבית ההורים והגעה למצב של עצמאות כלכלית, ונראה שמבחינה זו הצעירים בישראל דומים לצעירים במדינות מערביות אחרות. במאמר גם נידונות סיבות אפשריות לאפקטים אלו.

מבוא

חקר המעבר מהתבגרות לבגרות עוסק בפרק הזמן שבין סיום ההתבגרות, בדרך כלל בגיל 18 בערך, עד הזמן שבו הצעירים נחשבים בעיני עצמם ובעיני הסביבה לבוגרים. שלב זה כונה בעבר Youth (Keniston, 1971) והיום הוא מכונה בעיקר "גיל הבגרות הצעירה" (Young adulthood). סיום גיל ההתבגרות הוגדר על-פי כמה

מאפיינים ובהם: סיום התהליך של השינויים הפיזיים הכרוכים בגיל זה, יציאה ממסגרת לימודים פורמליים ומחייבים (בית ספר התיכון), וקבלת מעמד פורמלי של בוגר (תעודת זהות, רשיון נהיגה, רשות להצביע, אחריות פלילית, אחריות אישית – להחליט על נישואין, לשנות אלוהול וכדומה). עם זאת, בחברה המערבית, הצעירים בגיל זה, אף שקיבלו מעמד פורמלי של בוגר, אינם נתפסים בדרך כלל כבוגרים מלאים הן בעיני עצמם והן בעיני סביבתם. במהלך השנים חוקרים מדיסציפלינות שונות הציעו מאפיינים להגדרת צעיר או צעירה כבוגרים שוויוניות (ראו סקירה היסטורית אצל Amett, 1998). מאפיינים אלו כללו הן היבטים שקשורים להתפתחות האישית והאישיות של הצעיר או הצעירה, כגון גיבוש זהות בתחום הערכי והמקצועי, ויכולת דחיית סיפוקים והן היבטים שקשורים לתפקידים חברתיים, כגון מגורים נפרדים מן ההורים, עצמאות כלכלית ונישואין. על-פי הקריטריונים השונים לבגרות התברר, שבעשורים האחרונים הלך והתרחב טווח הזמן שבין התבגרות לבגרות, ובחברה המערבית המפותחת מדובר היום בפרק זמן ארוך למדי של כעשר שנים ואף יותר. לאור זה, עלתה ההתעניינות של חוקרים בשלב הזה והם ניסו להבין תהליכים שונים המתרחשים בו.

בישראל לתקופת מעבר זו יש פן ייחודי, שכן בתקופה מכריעה זו מרבית הצעירים בני ה-18 משרתים שירות חובה בצבא שנמשך עשרים חודש (לבנות) עד שלוש שנים (לבנים), שירות שיש לו השפעה משמעותית וייחודית על תהליך המעבר מהתבגרות לבגרות. במאמר זה אציג בקצרה ממצאים ומאפיינים של שלב זה בארצות שונות בעולם המערבי (בעיקר באירופה ובצפון אמריקה) ואחר-כך אדון בביטוייו של שלב זה בישראל תוך סקירת ממצאי מחקרים שבחנו את מאפייני הצעירים הישראלים בפרק זה בחייהם, ובמיוחד את השפעת השירות הצבאי עליהם ועל תהליך התבגרותם. בשל מיעוט המחקר בנושא בכלל ובקרב נשים בפרט יוצגו ממצאים שקשורים להשפעת השירות הצבאי על גברים בלבד. בשל הבדלים ניכרים בין נשים לגברים בתפקידי מין, בתהליכים התפתחותיים ובמערכות היחסים שלהם עם הוריהם, בני גילם והחברה סביבם, תהליכי המעבר מהתבגרות לבגרות אצל נשים בחברה הישראלית והשפעת השירות הצבאי עליהן סביר שיהיו שונים מאלו של הגברים ולכן אין להכליל מאלה על אלה. בנוסף, יש לזכור שהחברה הישראלית היא חברה הטרוגנית ביותר. כך, למשל, יש בה מיעוט לא מבוטל (כ-20%) של צעירים ערבים שאינם משרתים בצבא, וכן קבוצות נוספות שאינן משרתות בו כמו צעירים מן המגזר החרדי. כמו-כן, המחקרים שיוצגו כאן עוסקים בצעירים יהודים בלבד, ואינם כוללים צעירים דרוזים או בדואים, שאף הם משרתים בצבא. לבסוף, עם העלייה הגדולה מברית-המועצות לשעבר, ישנה קבוצה גדולה של צעירים שעמדוניהם כלפי השירות הצבאי שונות משמעותית מאלו של ילידי הארץ. במאמר זה לא אתיחס לקבוצה ייחודית זו.

מאפייני הבגרות (Adulthood) בארצות המערב

ההגדרות המקובלות למעמד של בוגר כללו באופן היסטורי אחריות חוקית למעשך ולתוצאותיהם וכן מילוי תפקידים חברתיים של בוגר. בארצות-הברית במאה התשע-עשרה נכללו בכך נישואין והורות עבור נשים, ועבודה (או עצמאות כלכלית) ונישואין עבור גברים. במאה העשרים נוספו לכך גם מגורים עצמאיים וכן סיום לימודים או הכשרה מקצועית. להגדרות מסורתיות אלו נוספו אחר-כך גם מאפיינים אישיים יותר ואינדיווידואליסטים שכללו שליטה על דחפים, יכולת לדחות סיפוקים ולתכנן לרחוק, וכן גיבוש זהות בתחום המקצועי והערכי. בנוסף, כללו גישות תאורטיות אלו גם ציפייה לשינויים ביחסים עם ההורים בכיוון של יותר שוויוניות מבחינת יחסי כוח והיררכיה, דה-אידיאליזציה, וכן התרחקות מבחינה רגשית והעברת ההשקעה הרגשית לבני-הגיל (Smollar & Youniss, 1989). כל המרכיבים הללו, האישיותיים, הבין-אישיים והחברתיים הוגדרו לעתים כמשימות התפתחותיות של גיל ההתבגרות והבגרות הצעירה. לאחרונה מצא ארנט (Arnett, 1997; 1998) שההגדרות שהשתמשו בהן צעירים על מנת להמשיג את היותם בוגרים השתנו. בסקירה של מחקרים שנעשו בקרב צעירים בני 18 עד 28 בארצות-הברית נמצא שהקריטריונים המרכזיים שבחרו הצעירים הדגישו היבטים אינדיווידואליסטיים וכללו "לקיחת אחריות לתוצאות מעשיך", "החלטה על אמונות וערכים באופן בלתי-תלוי בהורים או בהשפעות אחרות" ו"הבניית יחסים שוויוניים כמבוגר עם ההורים". בנוסף העלו המשיבים גם קריטריון של עצמאות כלכלית. לעומת זאת, שינוי בתפקידים חברתיים כגון סיום לימודים, כניסה למעגל העבודה, נישואין או הורות נדחו כקריטריון לבגרות בידי מרבית המשיבים. לטענתו, הדור הנוכחי של צעירים בארצות-הברית מגדיר את המעבר לבגרות על בסיס תהליכים לא מוחשיים, הדרגתיים, פסיכולוגיים ואינדיווידואליסטיים. באופן היסטורי בולט במיוחד השינוי בקריטריון של נישואין, שאפיין בעבר את הגדרת הבוגר.

שינוי היסטורי נוסף שקשור למעבר מהתבגרות לבגרות הוא התארכות שלב ביניים זה, והמרכיבים הבולטים ביותר בקשר לכך הם התארכות משך הלימודים (בקולג' או במסגרות בתר-תיכוניות אחרות), קושי במציאת עבודה ועקב כך בהשגת עצמאות כספית, ובמיוחד הישארות בבית ההורים. באופן מפתיע הישארות זו בבית ההורים עד גילאים מאוחרים יחסית באה לידי ביטוי בארצות שונות (למשל, איטליה, ספרד, גרמניה, ארה"ב) ונשאה אופי סירוגי ונוזיל (Cherlin, Scabini & Rossi, 1997). כלומר, הצעירים יוצאים מבית ההורים לתקופת מה למסגרת של מגורים חצי-עצמאיים, אך שבים לבית הוריהם. תנודות כאלו יכולות להתרחש פעמים מספר. כך, למשל, במדינות דרומיות באירופה (יוון, ספרד, ואיטליה) כ-65 אחוזים מהגברים בני 25 עד 29 גרים בבית הוריהם ואילו במדינות צפוניות באירופה (צרפת, גרמניה ואנגליה) 25 אחוזים בני הגילאים האלו גרים בבית הוריהם

(Cherlin, Scabini & Rossi, 1997). בארצות-הברית מתגוררים בבית הוריהם כ-20 אחוזים בגילאים אלו, וכ-50 אחוזים מבני 21 עד 24 (Goldscheider, 1997). הרקע הסיבתי לתופעה זו לא היה ברור לחוקרים. מקצתם טענו, שהסיבה המרכזית היא חוסר בתעסוקה, שגרם ליצירת לחץ להארכת תהליך ההכשרה המקצועית ועמה להמשך התלות האינסטרומנטלית והכלכלית בהורים.

מחקרים מעטים יחסית בחנו אם אכן ניכרים שינויים התפתחותיים במאפיינים האישיים הרלוונטיים להתבגרות רגשית וחברתית. המחקרים שבחנו אם אכן עולה יכולת הצעירים לדחות סיפוקים, לתכנן לטווח רחוק, ולקחת אחריות על מעשיהם התמקדו בעיקר בשינויים שחלים בגיל ההתבגרות בתחומים אלו ולא דווקא בגיל הבגרות הצעירה (Greenberger et al., 1975). עם זאת, במחקר שנעשה בארץ בקרב בני קיבוץ נמצאה תמיכה חלקית לשינויים בכיוון הצפוי בקרב בני 21 בהשוואה למתבגרים צעירים יותר (Mazor, Alfa & Gampel, 1993).

במחקרים שבחנו שינויים בגיבוש זהות בתחום הערכי והמקצועי, בעיקר בקרב תלמידי קולג' בארצות-הברית נמצא, כצפוי, מעבר מסטטוסים של זהות שנחשבים נמוכים יותר (פזור-זהות או מורטוריום) לסטטוסים שנחשבים בוגרים יותר, כמו סטטוס של "משיג זהות" (Marcia et al., 1993). לפי גישה תאורטית זו, הסטטוס הבוגר אמור לכלול הן חקירה (אקספלורציה) של התחום הערכי והמקצועי והן התמקדות הכוללת מחויבות לזהות ערכית או מקצועית מסוימת. עם זאת, צעירים לא מעטים לא "התקדמו" כצפוי (על-פי התאוריה) בתחום גיבוש הזהות שלהם ונראה כאילו חלק מן הצעירים מאמצים סטטוס זהות מסוים כדפוס אישיתי ולא כשלב התפתחותי.

אשר ליחסים עם ההורים והשינויים ההתפתחותיים הצפויים בהם, הממצאים לא היו חד-משמעיים. אמנם ישנם ממצאים המצביעים על שינוי בפער הכוח שבין הורים לצעירים בכיוון של יותר שוויוניות ביניהם, אך אלו מתמקדים רובם ככולם בגיל ההתבגרות. אשר לקרבה בין הצעירים להוריהם הממצאים לגבי גיל הבגרות הצעירה מצביעים דווקא על עלייה מתונה בקרבה ובתקשורת בין צעירים להוריהם הצעירים מבית ההורים ומושפעת לחיוב מסיום הלימודים בקולג'.

המעבר מהתבגרות לבגרות בהקשר הישראלי

על רקע תהליכים אלו בעולם המערבי אבהן במאמר הזה את השלב של המעבר מהתבגרות לבגרות בהקשר הישראלי. ישנה ייחודיות מסוימת בכך שבגיי-הנוער בישראל מתבגרים במסגרת החברתית והתרבותית הישראלית. מסגרת זו כוללת כמה

מאפיינים שמייחדים אותה לעומת תרבויות אחרות (רפפורט, לומסקי-פדר, רש, דר ואדלר 1995). אפיון אחד קשור לחשיפה המתמדת לאיומים ביטחוניים ולנראות הרבה שיש בחברה הישראלית לנושאי ביטחון. היבט שני הוא השירות הצבאי כמסלול אוניברסלי כמעט עבור רבים מהצעירים הישראלים בדרך מהתבגרות לבגרות (מיזלס, 1995). השירות הצבאי למרות היותו מסגרת כפויה נתפס כ"שלב חניכה" למעמד של בוגר שווה זכויות בחברה היהודית הישראלית, וכמסגרתו יכולים הצעירים לבחון את עצמם ואת יכולתם ולהתנסות בחוויות חדשות ולא שגרתיות. שירות זה גם מאפשר יציאה למסגרת אוטונומית למחצה שבה הצעיר מצד אחד אוטונומי מהוריו ומצד אחד שב הביתה לעתים מזומנות ונסמך על שולחנם מבחינה כלכלית, אינסטרומנטלית ורגשית. עוד היבט שמאפיין את החברה הישראלית ויכולות להיות לו השלכות על עמדותיהם וערכיהם של בני-הנוער הוא האתוס של הקומונליות שנגזרים ממנו חשיבות הקשר החברתי בכלל (Katriel, 1991) והקשר בתוך המשפחה בפרט (Peres & Katz, 1981). מאפיינים אלו של החברה הישראלית יכולים להטות את ערכי הנוער ואת עמדותיו לכיוון של קונפורמיות לערכי החברה, שנתפסת כזקוקה להגנה, וכן לכיוון של קרבה למשפחה והימנעות ממרידה בדור ההורים ובערכים שאותם הוא מייצג. כהמשך לכך, מאפיינים אלו של החברה הישראלית יכולים לזרז תהליכים של התבגרות בתחום האישי (דחיית סיפוקים, אחריות), אך לעכב תהליכים של התבגרות מבחינת היחסים עם ההורים, גיבוש זהות אישית, ועצמאות אינסטרומנטלית וכלכלית.

כאמור, המעבר מהתבגרות לבגרות בישראל מאופיין ביציאה לשירות צבאי אינטנסיבי ודורשני, שבמהלכו עומדים לפני הצעיר לעתים קרובות אתגרים לא קלים. במאמר זה אציג ממצאים ממחקרים שבחנו את הצעירים טרם יציאתם לשירות הצבאי, את השפעות השירות הצבאי עליהם וכן את תפקודם לאחריו. הסקירה תתבסס בעיקר על כמה מחקרים שהייתי שותפה להם ושנערכו בדרך כלל בשנים 1988 עד 1998.

מאפייני השירות הצבאי בהקשר של המשימות ההתפתחותיות של גיל הבגרות הצעירה

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בחיי המתבגר הישראלי הוא השירות הצבאי בגילי 18 עד 21. בישראל שירות זה הוא שירות חובה ויש לו אפיון אוניוורסלי, שכן כמעט כל מחזור הבנים היהודים בני ה-18 (כ-90%) מתגייסים לצה"ל ומשרתים בו שלוש שנים. במקרים של הליכה לקורס קצינים או לקורסים מיוחדים אחרים שירות זה יכול להתארך בשנה או יותר.

לשירות הצבאי ואף לציפיות לקראתו זמן רב לפני תחילת השירות בפועל יש משמעות רבה בחייהם ובתפיסת עולמם של המתבגרים הישראלים. מבחינה זו אפשר

לדבר על סוציאליזציה מקדימה (Anticipatory Socialization) לקראת השירות הצבאי כבר מגילים מוקדמים ביותר (Benyamini, 1994). גם בעיני החברה הישראלית, שאל תוכה גדלים המתבגרים ובמסגרתה יתפקדו כמבוגרים, השירות הצבאי הוא מאפיין מרכזי, מבחינת היקף האוכלוסייה, מבחינת משך הזמן הארוך יחסית, ומבחינת עוצמת החוויות וההתנסויות הכרוכות בו. יתרה מזאת, עובדת היותו של השירות בצבא תנאי הכרחי, פשוטו כמשמעו, לקיום המדינה ואזרחיה, דבר שמודעים לו הצעירים המשרתים בצבא, מעצימה עוד יותר את מרכזיותו של השירות הצבאי. מבחינות מסוימות מהווה השירות הצבאי שלב הניכה בדרך לזהות ישראלית בוגרת, ולפיכך השירות מסייע במידה רבה לכונן חלק מרכזי מן הזהות הישראלית (מייזלס, 1993). התשובות לשאלות "האם שירתת בבא", "היכן שירתת", "עם מי" ו"כאיזה תפקיד" משמשות מגדירים רבי-עוצמה של הזהות החברתית של הצעיר. כאמור, הגיל שבו משרתים הצעירים בצבא מייצג תקופה רגישה ביותר מבחינה התפתחותית. זוהי תקופה שבה הם מתמודדים על זהותם העצמית בנפרד מהוריהם, ותקופה הקובעת במקרים רבים את מסלול חייהם העתידי מבחינת מקצוע, השקפת עולם ומציאת בת זוג. כאמור, בספרות המחקר ובספרות התאורטית שעוסקות במעבר מהתבגרות לבגרות נידונו כמה משימות התפתחותיות, שחלקן אישיות (אינדוידואליסטיות) וחלקן קשורות לתפקידים חברתיים (ראו סיכום אצל Arnett, 1998). בין המשימות היותר אישיות אפשר למנות את אלה: (1) שליטה בדחפים ואחריות למעשים ולתוצאותיהם; (2) יכולת לגבש עמדות וערכים בצורה עצמאית; (3) יכולת להבנות יחסים של בוגר אל מול ההורים. בין המשימות שקשורות יותר לתפקידים חברתיים אפשר למנות: (1) סיום לימודים; (2) גיבוש זהות מקצועית (מציאת עבודה משמעותית – לא זמנית); (3) יצירת קשרים אינטימיים בעלי מחויבות (בדרך לנישואין); (4) עצמאות אינסטרומנטלית שכוללת מגורים מחוץ לבית ההורים; (5) עצמאות כלכלית. לצורכי מאמר זה אפשר לחלק אינדיקטורים אלו של בגרות לארבעה תחומים עיקריים: האחד קשור לבגרות אישיותית וכולל היבטים של אחריות, שליטה על דחפים ויכולת תכנון וחשיבה לטווח ארוך. השני קשור לבגרות בהקשר של גיבוש זהות מקצועית וערכית, שכוללת על-פי המודל של מרסיה (1993) הן חקירה והן מחויבות. החקירה (אקספלורציה) אמורה לכלול בחינה עצמית ובחינה של עמדות ההורים. חקירה זו אמורה לבסוף להסתיים במחויבות למסלול מקצועי מסוים ולמערכת ערכית ואידאולוגית מסוימת. התחום השלישי קשור לבגרות בהקשר הבינאישי והוא כולל הן שינויים רלוונטיים ביחסים עם ההורים לכיוון שוויוני יותר, והן את היכולת לבנות קשר רומנטי אינטימי הכולל גם מחויבות. התחום הרביעי קשור לבגרות בהקשר של תפקידים חברתיים, כמו סיום לימודים, עזיבת בית ההורים, עצמאות כלכלית ונישואין. אלו האחרונים נדחו, כאמור, בידי מרבית המתבגרים בארצות-הברית כקריטריון לבגרות. בפרק הנוכחי יוצגו נתונים שמצביעים על תהליכי המעבר לבגרות בהקשר לתחומים אלו.

השפעת משוערת של השירות הצבאי על ההתקדמות בהשגת המשימות ההתפתחותיות

מקובל לראות בתקופת השירות הצבאי תקופה לא קלה, הכוללת אתגרים רבים וטומנת בחובה הן סכנות והן הזדמנויות (Gal, 1986). בניסיון להבין מדוע מעבר זה קשה במיוחד מציע ישראלשוילי (1992) הסברים שונים המשלימים זה את זה. ראשית, השירות הצבאי הוא מצב חדש, וככזה הוא מעורר חרדות וקשיים. שנית, הגיוס לצבא הוא אל מערכת תובענית במיוחד הדרושת ציות מוחלט ושליטה על הפעילות במשך כל שעות היום כמעט. בנוסף, ישנו חסך גופני, חוסר פרטיות והעדר בהירות לגבי המצופה. מעבר לכך, הצבא הוא מוסד טוטלי ה"פולש" לכל פן בחיי המתגייס ומתייחס אליו כאל אחד מרבים ולא כאל פרט ייחודי. כל אלו עומדים בסתירה לחלק מן הצרכים והמשימות האופייניים לגיל ההתבגרות: הצורך להיות ייחודי, הצורך למצוא משמעות ותכלית, הצורך באוטונומיה ועצמאות, הצורך בפרטיות ובגיבוש תחום טריטוריאלי. בנוסף, השירות הצבאי מהווה חלק מרכזי בחיים בישראל והוא משמש לא אחת מעין טקס התבגרות וחניכה. לפיכך חשיבות ההצלחה בו רבה וכל אי-הצלחה או כישלון נתפסים כמכריעים ומרכזיים בחיי הצעיר/ה.

מבחינת ההשפעה על תהליך ההתבגרות ניתן לצפות לכמה השפעות. ראשית, השירות הצבאי מזמן אתגרים רבים לצעירים ותפקידים שבהם הם נקראים לקחת אחריות על חי אחרים ו/או על ציוד יקר, אחריות שנדיר למצוא שכמותה בחיים האזרחיים בשלב זה בחיים. בנוסף, במסגרת הצבאית הצעירים חייבים ללמוד להתארגן במסגרת לוח זמנים צפוף, לקבל החלטות ולעמוד במשימות שיש להן חשיבות מכרעת לגביהם ולגבי אחרים. התנסויות אלו, במידה שהצעיר מצליח בהן, יכולות לסייע לפיתוח יכולותיו האישיות ולזרז את התבגרותו הרגשית והאישיותית. שנית, השירות הצבאי הוא על-פירוב שרות תובעני ביותר. לאור זאת, הצעיר מגוע על-פירוב מלהקדיש זמן ומחשבה לחקירה, לאקספלורציה, בתחום המקצועי, או אף בתחום הערכי. עם זאת, השירות הצבאי חושף את הצעיר לחוויות חדשות ומפגיש אותו עם צעירים מפלחי אוכלוסייה שונים שעומדים לא נפגש קודם. בנוסף, במסגרת השירות הצבאי רבים נחשפים לאירועים לא קלים מבחינת התוויה הרגשית, ולעתים קרובות אף אירועים שסכנת חיים כרוכה בהם, להם, לחבריהם ואף ל"אויב" שבו הם נלחמים. מעבר לכך, השירות הצבאי חושף את הצעירים לדילמות מוסריות שעוצמתן עולה על-פירוב בהרבה על אופי הדילמות שבהם נתקלים צעירים מתוך לשירות הצבאי. ולבסוף, במסגרת השירות הצבאי צעירים רבים נחשפים למקצועות שונים, שאינם בהכרח אלו שעליהם הם חשבו בתכנון עתידם. מערך מורכב זה של חשיפה לחוויות חדשות ייתכן שמסייע לפתיחת תהליך של התבוננות עצמית, חיפוש וחקירה, שנחשבים על-פי הגישה התאורטית המובאת כאן (Marcia, 1993) לשלב

הכרחי בדרך לבגרות ולזהות מגובשת. עם זאת, סביר שהעדר הזמן והאנרגיה הנפשית המוצאת לצורך התמודדות עם המשימות הצבאיות פוגעים ביכולת להגיע למסקנה כלשהי (מחויבות) בנושאים ערכיים ומקצועיים.

בתחום היחסים הבין-אישיים אפשר לצפות שהשירות הצבאי יגרום לעצירה מסוימת בתהליך האינדיווידואציה מן ההורים ובתהליך של יצירת יחסים אינטימיים עם ידידים ובמסגרת של יחסים רומנטיים. כאמור, השירות הצבאי הוא תובעני ביותר, וסביר אפוא, שבתקופה זו אין לצעיר הזמן או השקט הנפשי להשקיע בהגדרה מחודשת של היחסים עם ההורים או בבנייה של אינטימיות וקרבה ביחסים רומנטיים. בנוסף, סביר שההורים עצמם ימנעו בתקופה זו מלהיכנס לעימותים ובידורים עם הצעיר בידעם את קשייו במהלך השירות. עם זאת, ייתכן שההתנסויות בצבא דווקא מטפחות חברויות של הצעירים עם בני גילם באותה המסגרת, ובעיקר עבור אלו העוברים יחדיו חוויות קשות. במסגרת חברויות אלו הצעירים יכולים ללמוד משמעות של אינטימיות "אמיתית" ביחסים עם השווים, ואף לחוש מחויבות עמוקה זה לזה (Gal, 1986).

לבסוף, בתחום של השגת בגרות בהקשר של תפקידים חברתיים, ברור שהשירות הצבאי דוחה תהליכים אלו, שכן תחילת הלימודים הגבוהים נדחית וכך גם העצמאות הכלכלית ואף הנישואין. עם זאת, מעניין לבחון אם בהשוואה לשאר ארצות המערב דחיה זו אכן באה לידי ביטוי בגיל מאוחר יותר של המעבר לתפקידים חברתיים אלו.

מאפייני המתבגרים הצעירים על סף סיום בית-הספר התיכון

הנתונים המובאים להלן מתבססים בעיקר על שני סקרים רחבי-היקף שנערכו בשנת 1988 (מייזלס, גל ופישוף, 1989) ובשנת 1994 (אזרחי וגל, 1995) בקרב תלמידי תיכון יהודים וכללו מדגמים משכבות של אלפי משיבים המייצגים את כל שכבות האוכלוסייה של תלמידי התיכון, חוץ מתלמידים בבתי-ספר חרדיים. מטרת שני הסקרים האלו הייתה לבחון את השקפת עולמם של בני-הנוער בהקשר למערכת עמדותיהם וערכיהם, כדי לקבל תמונה מקיפה על הנושאים שחשובים להם ועל המערכת הערכית שאותה הם מגבשים. הנתונים (ראו בהרחבה אצל מייזלס, 1995) מצביעים על כמה מאפיינים שאפשר לכוונתם מאפייני קונסנסוס בהיותם משותפים לרוב המכריע של הצעירים, וכן מפני שלא ניכרו הבדלים משמעותיים לגביהם בין צעירים ממגזרים שונים (דתיים לעומת חילוניים, בני עדות מזרח לעומת אשכנזים, בעלי עמדות פוליטיות ימניות לעומת בעלי עמדות פוליטיות שמאליות), מגזרים שמקובל לראותם כמייצגים שסעים חברתיים בישראל.

1. ככלל, בני-הנוער הביעו עמדות חיוביות ביותר לגבי השירות הצבאי (מייזלס, 1995). דבר זה התבטא הן בעמדות כלליות כלפי צה"ל (ביטחון בכוחו

וביכולתו של צה"ל והערכה כלפי קציני צבא הקבע) והן בעמדות אישיות יותר. כך, למשל, כ-85 אחוזים מהבנים רוצים עד רוצים מאוד להתגייס לצה"ל וכ-95 אחוזים מהם מצהירים שלו היה השירות התנדבותי ולא חובה הם היו מתנדבים לשרת. בנוסף, אחוז ניכר של בני-הנוער (כ-70%) מעונינים לשרת שירות משמעותי שכולל השקעה אישית ותרומה למדינה. עמדות חיוביות אלו נמצאו מאפיינות את בני הנוער גם 15 שנה קודם לכן. בסיס המניעים לשירות בצה"ל כלל הן מרכיבים אישיים אינטריוזיים, כמו "חיפוש אתגר" ו"אפשרות לבחון את עצמי", והן מניעים בעלי רקע לאומי ובהם הרצון להגן על המדינה ולתרום לה.

2. מבחינת עמדות כלפי המדינה ומצב הביטחון בה, הסקרים מצביעים על תמונת המצב של נוער הקשור אל הארץ (למשל, כ-80% סבורים שהם יישארו בארץ ולא יירדו) אך סבור שהחיים בארץ מסוכנים (למשל, כ-65% תופסים את פעולות הטרור בארץ כמסכנות אותם אישית ויותר מ-70% סבורים שהטרור הוא חלק קבוע בחיים בארץ). כך, אף-על-פי שבני-הנוער מבטאים תחושה בינונית בעוצמתה שיש להם על מי (או על מה) לסמוך, רמת הביטחון והאמון יורדת עם השנים (למשל, בעוד כ-90% מבני הנוער בשנת 1988 סברו שלצה"ל יש כושר הרתעה גבוה רק 76% סברו כך ב-1994). כמו-כן הם צופים מלחמה עם מדינות ערב בעתיד הנראה לעין בסבירות גבוהה יחסית (תוך כשש שנים), ואינם סבורים שהשלום יביא בעקבותיו רגיעה ושקט.

3. נמצא מבנה ערכים דומה יחסית בקרב בני-נוער שלכאורה שונים אלו מאלו במרכיבים אישיים וסוציו-אקונומיים. יתרה מזאת, מבנה הערכים דומה מאוד בשתי נקודות הזמן (1988 ו-1994) ודומה למבנה הערכים שנמצא בקרב הנוער הישראלי 15 שנה קודם לכן במחקר דומה (לוי וגוטמן, 1975). מעבר למגורים שונים נמצאו הערכים (הקונפורמיים למדי) של "רכישת מקצוע מעניין", "הקמת משפחה" ו"רכישת השכלה" מדורגים במקומות הראשונים, ומיד בצמוד אליהם ערכים של מימוש עצמי. סדר הערכים לא השתנה עם השנים, אך חשיבותם עלתה. ערכים אלו מאפיינים תפיסה שמרנית למדי, ובנוסף העלייה בחשיבותם של כל הערכים עם השנים, ייתכן שהיא מאפיינת רמת דרישה גבוהה יותר של בני-הנוער מעצמם כבר בשלב מוקדם זה של חייהם.

4. מבחינת יחסים עם ההורים, תמונת המצב דומה לזו המתוארת בספרות המקצועית לגבי ארצות מערביות (Thornton, Orbuch & Axinn, 1995). מרבית בני-הנוער (מעל 80%) מדווחים על יחסים טובים עם הוריהם, שבמסגרתם יכולים הצעירים לפנות לעזרת ההורים וחשים שהם יכולים לסמוך עליהם (Mayselless, Wiseman & Hai, 1998; Mayselless & Hai, 1998). היחסים עם האם נתפסים כקרובים יותר מן היחסים עם האב. במרבית המקרים האם נתפסת כאדם הראשון שאליו יפנו הצעירים במקרה של קושי או צרה והיחסים אתה

קרובים לפחות כמו היחסים עם החבר הכי טוב או עם החברה הרומנטית (אם יש כזו), ובמקרים רבים אף קרובים יותר (Mayseless & Scharf, 2001).

תמונת המצב המתקבלת היא של נוער קונפורמי ושמרן (למשל, על-פי תבנית הערכים החשובים בעיניו), הקשור למשפחתו, לחברת המבוגרים ולמדינתו; נוער להוץ שדורש הרבה מעצמו ויחסית מוקדם בחייו (למשל, מרבית הערכים סוגו כחשובים מאוד); נוער בעל מעט חזון (למשל, הערך של תרומה לזולת או ערכים אוניברסליים אחרים נמצאים בתחתית הרשימה), שמתייחס אל החיים בארצו באופן מפוכח למדי. תמונת מצב זו שונה משמעותית מהאופן שבו מתואר גיל הנעורים בספרות של הפסיכולוגיה ההתפתחותית, כגיל שכולל חיפוש עצמי, תהיות על חברת המבוגרים וערכיה, וחיפוש אחר נהנתנות וריגושים.

השפעת השירות הצבאי — תיאור המחקרים

מעט מאוד מחקרים נערכו על מגת לבחון את השפעת השירות הצבאי על הצעירים בישראל. בפרק הנוכחי אציג ממצאים משלושה מחקרים שערכתי בניסיון לבחון היבט זה. שלושתם נערכו במסגרת המכון הישראלי למחקרים צבאיים.

המחקר הראשון — מחקר הרוחב (מייזלס, 1992) — כלל מדגם מייצג של 175 חיילים משוחררים (גברים בלבד) שנבחרו משני מחזורי גיוס (משוחררי נובמבר 1990, ומשוחררי נובמבר 1987) כך שבעת שהשתתפו במחקר היו 91 מהם כחצי שנה לאחר השחרור (משוחררים "טריים"), ו-84 מהם כשלוש שנים וחצי לאחר שחרורם מהצבא (משוחררים "ותיקים"). לכל מחזור משוחררים נשלחו בדואר 200 שאלונים לאלה שעלו במדגם. המדגם כלל רשימה מייצגת של משוחררים (שנתקבלה בסיוע צה"ל) וזו לא כללה בני קיבוצים ואת קצוות הרצף של הקב"א (קבוצות איכות), למשל טייסים ויחידת מקא"ם (מדור לקידום אוכלוסיות מיוחדות). המשתנה של קבוצת איכות צהלית (קב"א) כולל שלושה אינדיקטורים: רמת השכלה, יכולת אינטליגנטית ומוטיבציה, והוא נקבע לפני גיוסם במבחנים ובראיונות מטרימים. בשני המחזורים לא נמצא הבדל בנתונים בין אלו שהשיבו לשאלונים לבין אלו שלא השיבו, והדבר נקבע תוך שימוש במדדים הרלוונטיים שישנם במחשב צה"ל, כמו קב"א, מספר שנות לימוד ומדדים שונים של מהלך השירות ושל בעיות משמעת.

המחקר השני — מחקר האורך (מייזלס, 1993) — היה מהקר המשך ובמסגרתו השיבו לשאלונים ורואיינו חלק מן החיילים המשוחררים שהשתתפו במחקר הראשון והיו במחזור של המשוחררים "הטריים". בסך הכל 51 מ-91

המשיבים בשלב הראשון השתתפו בשלב השני שנערך כשנה לאחריו, כלומר כשנה וחצי לאחר שחרורם. הם השיבו לשאלונים ואף רואינו ראיון אישי בקשר לזהותם המקצועית והערכית. לא היה הבדל בין אלו שהשתתפו במחקר ההמשך לאלו שלא השתתפו בו במדדים של ארץ לידה, מוצא עדתי, דתיות, השכלת הורים וזכאות לתעודת בגרות. עם זאת, המשיבים היו מרוצים יותר מן השירות הצבאי ואף היו בעלי מוקד שליטה פנימי גבוה יותר מאשר אלו שלא השיבו למחקר האורך. הבדלים אלו למרות היותם מובהקים לא היו גדולים במיוחד.

המחקר השלישי – מחקר מסלולי השירות (Mayseless, 1993) – ניסה לבחון בצורה ישירה יותר את השפעת מסלולי השירות השונים על התפתחות הצעירים. המחקר כלל גברים בלבד, במערך מחקר בן חמש קבוצות שבו חיילים משוחררים בארבע קבוצות: שתי קבוצות (שירות קרבי לעומת שירות לא-קרבי); שתי קבוצות קצין לעומת כחוגר. בסך הכל השתתפו 42 קצינים קרביים, 27 קצינים לא-קרביים, 35 חוגרים קרביים ו-30 חוגרים לא-קרביים. בנוסף, כלל המחקר קבוצת צעירים בני אותו המחזור שפנו לעתודה אקדמאית ($n=35$) ולכן לא עברו את השירות הצבאי ויכלו להוות מעין קבוצת ביקורת לגבי החוויות של השירות הצבאי. מבחינה מסוימת קבוצה זו דומה לצעירים במדינות המערב שפונים ללימודים בקולג' עם סיום התיכון. בעזרת צה"ל אותרה קבוצה מייצגת של נבדקים בכל תנאי מחקרי (למשל, קצינים קרביים) ונשלחו אליהם מכתבים המבקשים את השתתפותם במחקר. נשלחו 850 מכתבים לנבדקים פוטנציאליים ובמחקר השתתפו 169 נבדקים, שמהווים כ-20 אחוזים. בהשוואה שערכו שלטונות צה"ל בין הנבדקים שנכללו לבסוף במחקר לבין כלל אלו שעלו במדגם לא נמצאו הבדלים משמעותיים, מלבד לגבי קבוצת החוגרים הלא-קרביים. מקבוצה זו המשתתפים במחקר היו בעלי מאפיינים אישיים טובים יותר יחסית לקבוצה שאותה הם היו אמורים לייצג מבחינת קבוצת האיכות שלהם (קב"א) וסימול ההשכלה שלהם. הבדלים אלו אף שהיו מובהקים היו בינוניים בעוצמתם (כחצי סטיית תקן). במחקר זה נעשה כאמור ניסיון ישיר לבחון את ההשפעה של מסלולים שונים של שירות צבאי על תהליכי התבגרות שונים, אך הצעירים שנבדקו השתתפו במחקר רק בנקודת זמן אחת (לאחר השחרור מן השירות, או לאחר סיום לימודי העתודה). כדי לנטרל ככל האפשר הבדלים בין הקבוצות שהיו קיימים לפני הגיוס (למשל, צעירים הפונים לעתודה או לקצונה הם על-פירוב בעלי חתך קב"א גבוה משל השאר) נעשה שימוש בפרוצדורה סטטיסטית של ניתוח קורווריאנס. ניתוח זה נעשה תוך ניטרול משתנים מבחינים רלוונטיים, כמו קב"א והצלחה בלימודים בתיכון. כן, נבחנה ההשפעה של הצלחה נתפסת בשירות הצבאי על התהליכים ההתפתחותיים השונים.

השפעת השירות הצבאי — ממצאים

התפיסה הרטרוספקטיבית של הצעירים את השירות הצבאי

לאור היותו של השירות הצבאי שירות לא קל מבחינת החוויות וההתנסויות שהצעירים עוברים במסגרתו וכן בהיותו שירות ארוך יחסית בחנתי במחקרים השונים כיצד הצעירים מתייחסים לשירות הצבאי ומה הם רגשותיהם עם סיומו. טבלה 1 מציגה את השכיחות של החיילים ממחקר הרחב שסימנו כל אחד מהרגשות וציינו שחשו אותם במידה רבה עד רבה מאוד בתודשים שלאחר השחרור.

טבלה 1

אחוז החשים רגשות שונים לאחר השחרור

אחוז המשיבים במידה רבה או במידה רבה מאוד	רגשות
91%	חופשי
81%	מאושר
79%	מלא מרץ
69%	מרוצה
68%	רענן ונינוח
65%	מרגיש מקובל ומוערך
62%	רגוע ומשוחרר ממתח
58%	חש שהחיים מלאים באירועים מעניינים
24%	מוטרד
23%	חיכוכים במשפחה
21%	קשה להתרכז
22%	נשבר לי
21%	מבולבל
18%	מתח ועצבנות
17%	כעס, תרעומת
17%	שעמום
16%	סחוט
14%	עצוב
14%	חסר אונים
11%	חרדה
11%	תחושות דיכאון
10%	קושי להירדם ולישון
7%	בעיות בריאות

הערה: N=91, בניס בלבד, משוחררי נובמבר 1990 (כחצי שנה לאחר שחרורם)

מעיון בטבלה 1 עולה, שהרוב המכריע (קרוב ל-80%) מקרב החיילים המשוחררים חשו בסך הכל בטוב עם השחרור ואין להם תחושות של בלבול, חוסר אונים, מתח וכעס. עם זאת, לקרוב ל-20 אחוזים מהחיילים המשוחררים יש תחושות קשות כאלו. כמובן איננו יודעים מה היו תחושותיהם של החיילים לפני השירות, ולכן אין להסיק מכך על השפעה של השירות הצבאי. עם זאת, השאלות נשאלו בהקשר של השחרור ולגבי תחושותיהם בעקבותיו.

כיצד רואים הצעירים את השירות הצבאי בראייה לאחור? מרביתם חשים שמדובר בסך הכל בשירות מוצלח ובהשפעה חיובית עליהם. בקרב המשוחררים "הטריים" וה"ותיקים" כ-70 אחוזים היו מרוצים עד מרוצים מאוד מן השירות הצבאי, דיווחו על רגשות די חיוביים עד חיוביים מאוד לגביו וסברו שהשירות היה הרבה יותר יתרון מאשר חסרון עבורם. מן הצד השלילי כ-8 אחוזים מציינים השפעות שליליות בולטות. כאינדיקציה לחשיבות של השירות הצבאי בחיי הצעירים אפשר לראות את תשובותיהם לעוד שתי שאלות. כ-20 אחוזים מן הצעירים מציינים את השירות הצבאי כנקודת מפנה חיובית ברורה בחייהם, ועוד כ-45 אחוזים מהם חושבים שהשירות הצבאי היווה נקודת מפנה חיובית במידת-מה. בנוסף, כ-60 אחוזים מהם (הן המשוחררים ה"טריים" והן ה"ותיקים") מציינים שבהשוואה לאירועים אחרים השירות הצבאי השפיע עליהם "כאדם ועל דרכם בחיים" "הכי הרבה". מה הן אפוא, השפעות אלו?

בגרות אישיותית

מרכיב מרכזי של המשימה ההתפתחותית של פיתוח בגרות הוא בניית העצמי וגיבושו תוך הרחבה של גרעין האגו וחזיוקו. מדובר במה שאנשים כוללים בדרך כלל במושג בגרות או "חוזק אגו". בוגר הוא אדם שיודע מה הוא רוצה, מסוגל ליטול אחריות ולבצע משימות, אדם שאפשר לסמוך עליו ושיודע להסתדר בכל מיני מצבים. אם מתבססים על דיווחים עצמיים של חיילים משוחררים (Lieblich, 1989; מייזלס, 1992) השירות הצבאי אכן תורם בכיוון זה. ראשית, המשיבים במחקר הרוחב התבקשו להתייחס להשפעות אפשריות בשאלה פתוחה. תשובותיהם קודדו לכמה קטגוריות, שהעיקריות שבהן: בגרות ואחריות (25%-40%; למשל, "ביגר אותי"); עצמאות וביטחון עצמי (12%; למשל, "יותר עצמאי"); יכולת התמודדות (11%; למשל, למדתי להתמודד עם תסכולים); הרחבת אופקים (7%). הוצגה למשיבים רשימה (ארוכה למדי) של השפעות אפשריות (חיוביות ושליליות) במספר שווה) והם התבקשו לציין את אלו שרלוונטיות לגביהם. בטבלה 2 אפשר לראות את אחוז המשיבים שסימנו כל אחת מן ההשפעות. בטבלה מובאות כל ההשפעות החיוביות וכן ההשפעות השליליות שצינו בידי 20 אחוזים מן המשיבים לפחות.

טבלה 2

אחוזי החיילים המשוחררים שצינו השפעות שונות של השירות הצבאי עליהם
בתחום ההשפעות החיוביות

מחקר אורך	מחקר רוהב	מחקר רוהב	
N=51	משוחררים "ותיקים" N=84	משוחררים "טריים" N=91	
82%	73%	79%	רכשו ידידים חדשים
72%	52%	73%	זיכרונות טובים
68%	53%	71%	למדו שיתוף פעולה ועבודת צוות
72%	65%	74%	התמודדות עם קשיים ושינויים
58%	50%	68%	יותר אחריות וכיטחון עצמי
64%	58%	68%	רכישה בגרות
60%	46%	67%	יותר עצמאות
65%	57%	64%	ביטחון רב יותר ביכולת עמידה בלחצים/ סיבולת
43%	43%	51%	יחס רציני יותר לחיים
38%	43%	48%	גאה להיות ישראלי
21%	30%	37%	ביטחון רב יותר ביכולת גופנית
25%	27%	33%	קבלת פרספקטיבה רחבה על החיים והעולם
27%	36%	25%	יותר מיומנויות עבודה ואפשרויות תעסוקה
35%	19%	26%	מעריך יותר את החיים
32%	21%	23%	עבר הערכה מחדש של ערכים וקדימויות
21%	28%	21%	דרך ומטרה ברורות יותר בחיים
19%	23%	19%	יותר סיכויים להצלחה בחיים כתוצאה של השכלה או רכישה מקצוע

הערה: ההשפעות שצוינו בתדירות הרבה ביותר מובאות בסדר יורד

בתחום ההשפעות השליליות

מחקר אורך	מחקר רוחב משוחררים "ותיקים" N=84	מחקר רוחב משוחררים "טריים" N=91	
N=51			
66%	34%	39%	איחור בתחילת קריירה
47%	34%	36%	בעיה כלכלית
23%	23%	24%	בזבוז זמן
40%	24%	23%	אכזבה מהמדינה
19%	19%	22%	פגיעה בכריאות

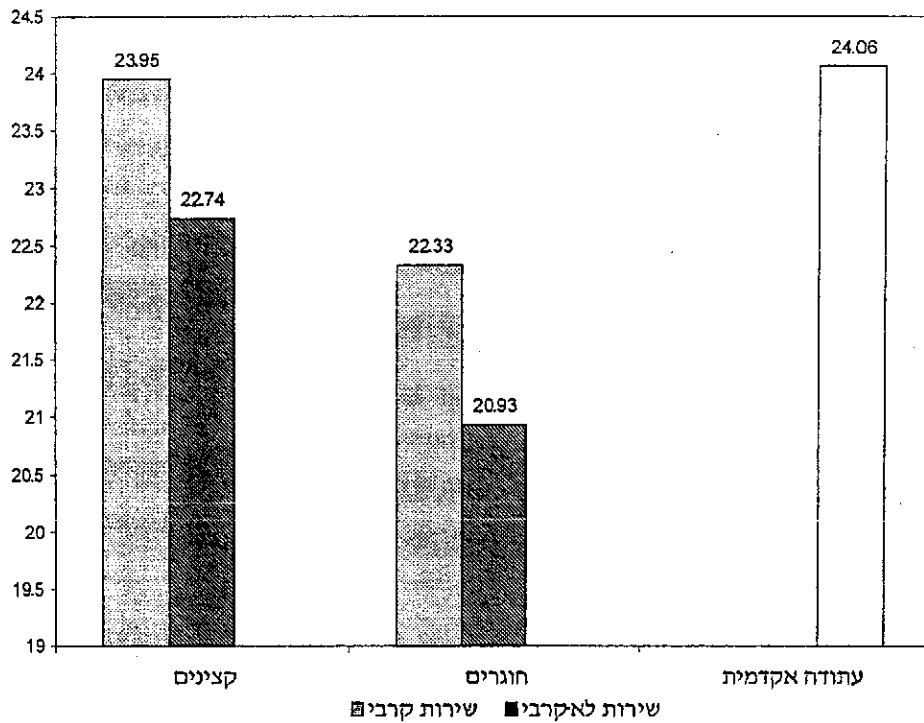
הערה: מובאות חמש השפעות שצוינו בידי יותר מ-20 אחוז מן החיילים המשוחררים

מן ההתבוננות בטבלה 2 אפשר לראות שהיקף ההשפעות החיוביות של השירות הצבאי ושכיחותן עולה בהרבה על אלה של ההשפעות השליליות, אבל לענייננו אפשר לראות, שרוב החיילים הישראלים חשים שהשירות הצבאי תרם לבגרותם ולחיוזוק כוח האגו שלהם. מדובר בהשפעות שכולן מתקשרות למושג הכללי של חוזק אגו: יכולת נרכשת "להתמודד עם קשיים ושינויים", "לעבוד עבודת צוות", "לעמוד בלחצים", להיות "עצמאי, בוגר ובעל אחריות וביטחון עצמי", עם "יחס רציני לחיים". במילים אחרות, לפחות על-פי דיווחם, השירות הצבאי מסייע לצעירים בהשגת המטלה של חיוזוק האינדיווידואלי והבגרות הנפשית. מה ספציפית קורה בשירות הצבאי שתורם לחוויות אלו של בגרות רגשית ואישיותית? הממצאים של מחקר מסלולי השירות מצביעים באופן ספציפי יותר על הנסיבות שייחכן שתורמות לבגרות נפשית. במחקר זה נבחנו הבגרות האישיותית בעזרת שלושה סולמות: סולם חוזק אגו מתוך שאלון האישיות 16PF (Cattell et al., 1970), סולם "שליטה בדחפים" וכן סולם "יכולת התמודדות" מתוך שאלון The Offer Self Image Questionnaire של עופר, אוסטרוב והווארד (Offer, Ostrov, & Howard, 1977). בניתוחי שונות נמצא שקצינים היו בעלי חוזק אגו ויכולת התמודדות רבה יותר מחוגרים, וכן שהמשרתים שירות קרבי היו בעלי יותר חוזק אגו מאלו שלא שירתו שירות קרבי. עתודאים היו בעלי חוזק אגו גבוה יחסית, בדומה לזה של קצינים. באיור 1 אפשר לראות את הממוצעים של המשתתפים בקבוצות השונות במשתנה של חוזק האגו.

נתונים מבחינים טרום-צבאיים בין הקבוצות השונות כמו מעמד סוציו-אקונומי והצלחה בבית-הספר לא הסבירו הבדלים אלו. עם זאת, בניתוח קו-וריאנס, שבו

איור 1

חוזק אגו כפונקציה של מסלולי שירות שונים

הובאו בחשבון הבדלים בין הקבוצות במודד של הקב"א, הבדלים שהיו קיימים לפני תחילת השירות הצבאי הפער בין קצינים לחוגרים ובין עתודאים לחוגרים בחוזק האגו קטן במידת-מה, אך לא השתנה הפער בין קרביים ללא-קרביים. הצלחה נתפסת בשירות הצבאי (כלומר הצלחה בשירות הצבאי כפי שנתפסה בעיני החייל המשוחרר) היוותה גורם מתווך מלא להבדלים אלו בחוזק האגו וביכולת ההתמודדות. כלומר, נמצא ששירות כקצין או שירות ביחידה קרבית תורמים לחיזוק האגו אם אכן החייל חש שהוא התמודד בהצלחה עם השירות. האפקט החיובי של השירות הצבאי ניכר במיוחד אצל קבוצת החיילים הקרביים. תרומה זו של השירות נראית כתרומה ייחודית של השירות עצמו, מעל ומעבר להבדלים שהיו בין החיילים כבר לפני גיוסם. לעומת זאת, את ההבדלים בין הקצינים לחוגרים או בין העתודאים לשאר המשתתפים אפשר להסביר חלקית על סמך ההבדלים האישיותיים ביניהם לפני הגיוס. יש לזכור שלא מדובר במחקר אורך, ולכן למרות הניסיון הסטטיסטי לנטרל השפעת מאפיינים רלוונטיים שונים של החיילים לפני גיוסם, אין אנו יודעים אם אכן התוצאות שדווחו לעיל משקפות את השפעות השירות הצבאי.

בגרות בהקשר של גיבוש זהות מקצועית

מבחינת תהליכים של גיבוש זהות מקצועית ברור שעצם קיומו של השירות הצבאי בגילאים אלו משנה את פרספקטיבת העתיד של המתבגרים. ממצאים מארצות מערביות מעידים שכבר בתיכון אפשר לראות התלבטות של צעירים לגבי דרכם המקצועית בעתיד ועיסוק בשאלות, כגון האם ללמוד בקולג' או להיכנס ישירות לשוק העבודה? ואם לקולג', באילו תחומים להתמקד בלימודים? האם ללמוד בקולג' הקרוב לבית ההורים ולהישאר לגור שם או ללמוד בקולג' מרוחק המצריך גם מגורים עצמאיים מחוץ לבית ההורים? (ראו למשל: Sullivan & Sullivan, 1980). ספרות ענפה עוסקת באפיונים של תת-אוכלוסיות שונות בתיכון מבחינת אופיין ותכניותיהן לעתיד, מידת הספציפיות של תכניות אלה והשפעתה על הישגיהם, וכן בקשיי ההשתלבות בקולג' והמעבר לעצמאות כלכלית, רגשית וערכית (ראו למשל: Zirkel & Cantor, 1990).

בישראל מסלול זה שונה משמעותית. המתבגרים בארץ עסוקים בשאלות הקשורות לשירותם הצבאי, כגון היכן לשרת וכיצד להכין את עצמם לקראתו, ולא בתכנונים לעתיד מבחינת דרכם המקצועית. הדחייה של שלוש שנים או אף יותר בכניסה לעולם המקצועי והעובדה שדחייה זו כוללת תקופה לא קלה ומשמעותית עבור הצעיר, גורמות לירידה בולטת בעיסוק במשימות ההתפתחותיות המקובלות לגיל זה בתחום המקצועי. למשל, כאשר מתבגרים ישראלים נשאלים לגבי תכניותיהם לעתיד, על אף שבתשובותיהם יש התייחסות לעתידם המקצועי, בהשוואה לצעירים ממדינות אחרות ישנה פחות כניסה לפרטים וניכר קושי לדמיין את העתיד המקצועי בצורה קונקרטית ומעבר ל"אופק" של השירות הצבאי (Seginer, 1988). נראה כאילו אופק העתיד שלהם בכלל הינו קרוב יותר מאשר אצל בני-נוער בארצות מערביות אחרות ורמת הפירוט שלו נמוכה יותר. הרושם הוא, כביכול, שבני-הנוער אומרים לעצמם: "קודם נעבור את השירות הצבאי בשלום, ואחר-כך, נראה." עם זאת, במחקר מאוחר יותר (Seginer & Schlesinger, 1998) נמצא בהשוואה בין 1992 ל-1988, שחלה ירידה בהשקעה בחשיבה לעתיד לגבי התחום של השירות הצבאי ועלייה בהשקעה בתחומים עתידיים של קריירה ומשפחה.

הדחייה בתחום גיבוש הזהות המקצועית אינה רק בשלוש השנים של השירות הצבאי, והיא ממשיכה כנראה גם לאחר השחרור. סגינר (1995) מדווחת שלאחר השחרור רמת הפירוט של התכניות המקצועיות של הצעירים היא אפילו נמוכה יותר מאשר של הצעירים שנבדקו לפני השירות הצבאי. ממצאים ברוח זו עולים גם ממחקר הרוחב. ממחקר זה עולה שהצעיר הישראלי בן ה-21 בדרך כלל עדיין אינו יודע מה הוא רוצה לעשות "כשיהיה גדול". ל-65 אחוזים בערך מקרב המשוחררים הצעירים עדיין לא הייתה תכנית מקצועית ברורה. יתרה מזאת, נראה שתהליך גיבוש הזהות המקצועית כנראה, שמתרחש שנים מספר לאחר השחרור. כשנה וחצי לאחר

השחרור (במהקר האורך) היה אפשר לסווג כ־40 אחוזים מחיילים המשוחררים לסטטוס של משיג זהות, שכולל חקירה ובעקבותיה מהיכות לכיוון מקצועי מסוים. השאר התפלגו במידה שווה בין שלושת הסטטוסים האחרים: מורטוריום (שכולל חקירה אך עדיין ללא מחויבות), סגירות מוקדמת (שכולל מחויבות ללא חקירה), ופזור זהות (שאינו כולל חקירה ואף לא מחויבות). כמהצית מן המשיבים בקרב המשוחררים שלוש שנים והצי (צעירים בני 25) עדיין לא ידעו בבירור מה רצונם לעשות מבחינה מקצועית. קריטריון לכך שהם יודעים מה רצונם לעשות לא היה "סיום ההשתלמות המקצועית", אלא "קיומה של תכנית ברורה לגבי כיוון מקצועי כלשהו". מכיוון שהמחקרים לא הקיפו פרק זמן ארוך יותר לאחור השחרור, לא ברור מתי מגיעים רוב הצעירים לגיבוש מקצועי ברור יותר.

מעבר לכך שצעירים רבים עדיין לא גיבשו לעצמם כיוון מקצועי, הצביעו הדיווחים על תנודות רבות בבחירת כיוון מקצועי, גם אצל אלה שהיו מגובשים יותר. תנודות אלה באו לידי ביטוי בקרב קבוצות שונות של משוחררים, הן כאלה שפנו ללימודים גבוהים (אקדמאים), הן כאלה שפנו ללימודים מקצועיים קצרים יותר, והן כאלה שפנו לשוק העבודה. כך, למשל, רבים מן החיילים המשוחררים שלמדו מקצוע מסוים בהכשרה מקצועית לא התמידו במקצוע ושינו את בחירתם פעמים מספר, לעתים מן הקצה אל הקצה. בנוסף, רוב החיילים שלפני גיוסם למדו בבתי ספר מקצועיים לא פנו עם השחרור לעסוק במקצוע שלמדו. ועוד, במעקב אחר אלה שטענו שהם כן יודעים מה רצונם לעשות (במהקר האורך), הסתבר שרובם שינו באופן משמעותי תחומי עיסוק ואף תחומי לימוד במהלך השנה שאחר השחרור. מממצאים אלו לא ברור מהי השפעת השירות הצבאי בנושא ואם ובאיזו מידה השירות הצבאי אכן גורם לאיחור נוסף בגיבוש המקצועי (מעבר ל"הקפאה" של שלוש שנים בתהליך), או שמדובר בתנודות ובגיבוש מקצועי איטי המאפיינים צעירים בימינו גם בתרבויות אחרות. בראייה לאחור, במחקר הרוחב ובמחקר האורך הצעירים מציינים איחור בהתחלת קריירה כאחת ההשפעות השליליות של השירות הצבאי (35% מן הצעירים מתייחסים לכך). לעומת זאת, בין 25 ל־35 אחוזים מן הצעירים אמרו שהשירות הצבאי תרם להם בכך שיש להם כעת יותר מיומנויות עבודה ויותר אפשרויות תעסוקה, וכן בין 18 ל־23 אחוזים ציינו שבעקבות השירות הצבאי יש להם יותר סיכויים להצליח בחיים עקב רכישת השכלה או רכישת מקצוע. אם כן, בראייה לאחור השירות הצבאי נתפס כפוגע בגיבוש דרך מקצועית, ובמידה דומה — כמסייע לגיבוש הדרך.

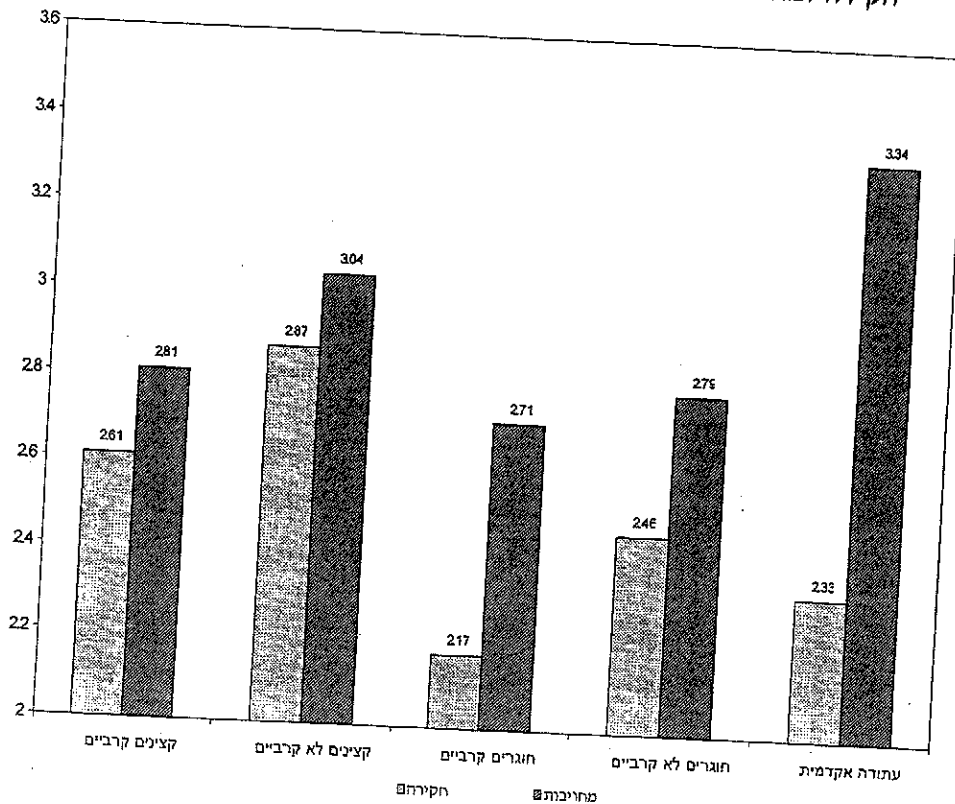
כמו לגבי בגרות בתחום האישיותי והרגשי, להצלחה נתפסת בשירות הצבאי הייתה תרומה ייחודית להסתגלות המקצועית של הצעירים לאחור השחרור. הרגשה של חוסר הצלחה בשירות הצבאי התבטאה סמוך לשחרור בהרגשת דיכאון, בחוסר יכולת למצוא עבודה ובהעדפה לחתום על דמי אבטלה. בטווח של שלוש שנים וחצי לאחור השחרור, הצלחה נתפסת בשירות הצבאי ניבאה במידה רבה תחושה של

חיילים משוחררים "ותיקים" שהם "מצאו את מקומם" מבחינה מקצועית, גם אם לא סיימו את תהליך ההכשרה. תרומה זו של הצלחה נתפסת בשירות הצבאי הייתה נפרדת ובנוסף על השפעתם של משתנים אישיותיים, כמו תמיכה ממשפחת המוצא וזכאות לתעודת בגרות, שכולם ניבאו אף הם באופן חיובי גיבוש זהות מקצועית. לעומתם, משתנים סוציודאקונומיים מקובלים, כמו מוצא עדתי, מצב כלכלי של משפחת המוצא, מספר ילדים במשפחת המוצא, אזור מגורים וכדומה נמצאו קשורים בצורה חלשה למדי לגיבוש זהות מקצועית.

במחקר מסלולי השירות נבחנה השפעת השירות הצבאי ומסלוליו השונים על גיבוש הזהות המקצועית והערכית בעזרת ראיון סטטוס הזהות שפיתח מרסיה (Marcia, 1966). הצעירים רואיניו בראיון אישי על תכניותיהם בתחום המקצועי. על סמך הראיון ניתנו לצעירים ציונים בתחום החקירה ובתחום המחויבות, וכן הם סווגו לסטטוסי הזהות השונים. ניתוחי שונות לגבי ציוני החקירה והמחויבות הצביעו על התמונה הבאה (ראו איור 2): לחיילים ששירתו ביחידות לא-קרביות היו ציוני חקירה גבוהים יותר מאשר לחיילים הקרביים. הבדל זה המשיך להיות מובהק גם כאשר

איור 2

חקירה ומחויבות בתחום המקצועי כפונקציה של מסלולי שירות שונים

בניתוח הוכללו כקרווריאנטים מדדים של מעמד סוציו-אקונומי, הצלחה בבית-הספר, הצלחה נתפסת בשירות הצבאי וקב"א. במילים אחרות, השירות הקרבי בפני עצמו, מעבר להבדלים אישיים רבים, נראה כגורם לעצירה בתהליך החקירה (אקספלורציה) בקשר לגיבוש זהות מקצועית. קצינים נטו להיות בעלי ציוני חקירה גבוהים יותר, אך הדבר שיקף בעיקר את מאפייניהם האישיים עוד קודם לגיוס, שכן הבדל זה הפך להיות לא מובהק כאשר בניתוח השונות נכללו מדדי קב"א והצלחה בבית-הספר. בנוסף, נמצאו הבדלים מובהקים בהשוואה בין קבוצת החיילים המשוחררים לקבוצת העתודאים לגבי סטטוסי זהות. כפי שאפשר לראות בטבלה 3, בקרב העתודאים ישנם רבים יותר בעלי סטטוס זהות של "נסגרים מוקדם" (סטטוס "המתחייב" מבחירתם המקצועית המוקדמת), ואילו בקרב קצינים לא-קרביים היה אחוז גבוה יחסית של "משיגי זהות". ייתכן אפוא, שהשירות הצבאי ביחידות לא-קרביות יכול לסייע להמשך החקירה בתחום המקצועי, חקירה שמתחילה בדרך כלל בשנות התיכון, בעיקר אצל אלה שמבחינת הרקע שלהם יש להם יכולת ונכונות להשקיע בחקירה כזו (קצינים). לעומת זאת, השירות הקרבי שהוא שירות לוחץ יותר ותובעני מבחינה פיזית, פסיכולוגית ורגשית, נראה כאילו הוא פוגע בתהליך החקירה ואף "מקפיא" אותו הן אצל חוגרים והן אצל קצינים.

טבלה 3

סטטוסי זהות בתחום המקצועי (באחוזים) כפונקציה של מסלולי שירות שונים

סה"כ	קבוצות המחקר				סה"כ	סטטוסי זהות	
	עתודה אקדמית	קצינים		חוגרים			
		שירות לא- קרבי	שירות קרבי	שירות לא- קרבי			שירות קרבי
24%	3%	11%	29%	41%	34%	פזור זהות	
11%	6%	12%	1%	7%	14%	מורטוריום	
28%	49%	15%	24%	14%	34%	נסגר מוקדם	
21%	23%	48%	19%	31%	17%	משיג זהות	
11%	20%	11%	17%	7%	0	משיג זהות/נסגר מוקדם*	
168 (100%)	35	27	42	29	35	N	

הערה: * סטטוס של משיג זהות/נסגר מוקדם ניתן כאשר הציון על חקירה היה 2.5 על סולם מ-1 עד 4. בשל בעיות טכניות לא התאפשר לקדד ראיון אחד עם חוגר לא-קרבי.

בגרות בהקשר של גיבוש זהות ערכית

במחקר מסלולי השירות נבחנה השפעת השירות הצבאי ומסלוליו השונים על גיבוש הזהות הערכית בעזרת ראיון סטטוס הזהות הנזכר לעיל. הצעירים רואיניו בראיון אישי על התחום הערכי והאידיאולוגי בשני נושאים: פוליטיקה ודת. לגבי כל נושא ניתנו לצעירים ציונים בתחום החקירה ובתחום המחויבות וכן הם סווגו לסטטוסי הזהות השונים. כמורכב נבחנו עמדות ערכיות שונות של הצעירים ונבדק הקשר בינן לבין חוויות שונות אותן עברו הצעירים במהלך שירותם. לא נמצא הבדל ברמת החקירה או המחויבות בין הקבוצות השונות באשר לדת. עם זאת נמצא הבדל מובהק ביניהם באשר לחקירה בתחום העמדות הפוליטיות. לעתודאים ולקצינים היו דירוגי חקירה גבוהים יותר מאשר לחוגרים. הבדל זה בין קצינים ועתודאים לבין חוגרים לא השתנה כשהוכנסו המדדים של המעמד הסוציו-אקונומי, ההצלחה בבית-הספר ואף ההצלחה הנתפסת בשירות הצבאי כמדדים מתווכים. אבל, הכללת מדד הקב"א בניחות קרווריאנס, ביטל את מובהקות האפקט. במילים אחרות, ההשקעה הרבה יותר בחקירה בתחום הפוליטי של קצינים (ועתודאים) נראה שהיא נובעת מתכונותיהם האישיות עוד טרם הגיוס ואינה קשורה לחוויות השרות שלהם, לפחות לא החוויות הכלליות שקשורות לשירות קרבי לעומת לא-קרבי ושירות כקצין לעומת שירות כחוגר.

בכל זאת נבחנו כמה חוויות ספציפיות יותר במהלך השירות והקשר האפשרי בינן לבין עמדות ערכיות שונות. ספציפית נבחן הקשר בין הצלחה נתפסת בשירות הצבאי, חשיפה (כחייל) לאירועי האינתיפאדה, היחשפות לאש אויב, נוכחות בתקרית בה נפגעו ישראלים, אזרחים ערבים, חיילים ערבים וכדומה. מתוך אלו, היחשפות לאירועי האינתיפאדה הייתה קשורה לרמת חקירה גבוהה יותר בתחום הפוליטי ולרמת מחויבות נמוכה יותר בתחום זה. חשיפה לאירועי האינתיפאדה מעודדת תהליך של התבוננות עצמית וחקירה (אקספלורציה) ערכית בתחום הפוליטי.

בגרות בהקשר הבין-אישי

יחסים עם ההורים

אחת המשימות ההתפתחותיות המתוארות עבור גיל ההתבגרות היא הפרידה מדמויות ההורים המופנמות והיכולת להיות עצמאי מבחינה רגשית. כיצד משפיע השירות הצבאי על השגת משימה התפתחותית זו? ליבליך (Lieblich, 1989) שחקרה את התהליך שעוברים הצעירים עם התגייסותם, תיארה תהליך של "רגרסיה" שבו הצעיר שטרם גיוסו היה עצמאי למדי בלימודיו בתיכון ובתכנון בילוייו הופך עם הגיוס לתלוי בהוריו מבחינת תמיכה רגשית וטיפול. כמו לגבי ילד

קטן, כמעט תינוק, ההורים דואגים לו לאוכל האהוב עליו, באים לביקור אחת לשבוע שמא יתגעגע, דואגים לשירותי הסעה ופינוק שבאופיים דומים יותר לאלו הניתנים לבני 3-6 ולא לבני 18. הדבר נכון במיוחד בתקופת הטירונות וכולט כלפי בנים יותר מאשר כלפי בנות, אבל ככלל מאפיין את כל תקופת השירות הצבאי. הבית כולו, ובייחוד ההורים, מתגייס לטפל בילד המשרת בצבא כאילו אינו כוגר בן 18, אלא ילד הזקוק לתמיכה, עידוד וטיפול.

עדות מכיוון אחר לתהליך זה אפשר למצוא בתוצאות של כמה מחקרים. במחקר אחד השתתפו יותר מ-300 חיילים (גברים בלבד) שנבדקו לפני השירות הצבאי בעת היותם בלשכת גיוס ולאחר סיום הטירונות (Mayseless & Hai, 1998). בין שאר הדברים נבדקו יחסיהם של הצעירים עם הוריהם בשני המועדים. הממצא הבולט ביותר היה שיפור ביחסים עם ההורים בעיקר לכיוון של יתר קרבה, חום וקומוניקציה. שינוי זה לטובה תואר הן לגבי היחסים עם האם והן לגבי היחסים עם האב. מחקר אחר ובו עדות גם בנושא זה הוא מחקר הרותב שהוזכר קודם לכן. כזכור כלל המחקר משוחררים "טריים" (חצי שנה לאחר השחרור) ומשוחררים "ותיקים" (שלוש שנים וחצי לאחר השחרור). גם במחקר זה החיילים המשוחררים דיווחו בעיקר על שיפור לטובה ביחסיהם עם הוריהם הן בעקבות הכניסה לשירות והן בעקבות היציאה ממנו (ראו טבלאות 4 ו-5).

טבלה 4

אחוז החיילים המשוחררים שצינו כל אחד מן השינויים הבאים ביחסיהם עם ההורים בעקבות הכניסה לשירות הצבאי

אבא		אמא		
משוחררים "ותיקים"	משוחררים "טריים"	משוחררים "ותיקים"	משוחררים "טריים"	
21%	33%	45%	56%	הפך קרוב לתורה
11%	23%	12%	14%	הפך מרוחק מן התורה
13%	20%	9%	11%	יותר מתח ביחסים
27%	26%	33%	34%	הורה יותר מקבל אותו
39%	34%	41%	44%	הורה הראה יותר כבוד והערכה כלפיו
32%	28%	33%	50%	הוא מבין טוב יותר את ההורה
44%	34%	34%	41%	חש כבוד רב יותר להורה
36%	34%	37%	37%	יותר עצמאי ביחסים עם הורה
14%	11%	15%	19%	חש יותר תלות בהורה

הערה: נתונים ממחקר הרותב שבו משוחררים "טריים" היו כחצי שנה לאחר השחרור, וותיקים – שלוש שנים וחצי לאחריו.

טבלה 5

אתוז החיילים המשוחזרים שצינו כל אחד מן השינויים הבאים ביחסיהם עם ההורים בעקבות השחרור מן השירות הצבאי

אבא		אמא		
משוחזרים "ותיקים"	משוחזרים "טריים"	משוחזרים "ותיקים"	משוחזרים "טריים"	
24%	24%	33%	37%	הפך קרוב להורה
21%	19%	19%	14%	הפך מרוחק מן ההורה
20%	26%	19%	14%	יותר מתוז ביחסים
17%	17%	27%	26%	הורה יותר מקבל אותו
32%	21%	32%	26%	הורה הראה יותר כבוד והערכה כלפיו
23%	26%	27%	36%	הוא מבין טוב יותר את ההורה
31%	26%	30%	31%	חש כבוד רב יותר להורה
35%	31%	30%	29%	יותר עצמאי ביחסים עם הורה
12%	10%	12%	17%	חש יותר תלות בהורה

הערה: נתונים ממחקר הרוחק שבו משוחזרים "טריים" היו כחצי שנה לאחר השחרור, וותיקים – שלוש שנים ותצי לאחריו.

בסך-הכל מדווחת עלייה בקרבה, בקבלה ובהבנה עם שני ההורים, אך במיוחד עם האם. למעשה אתוז המדווחים על השינויים ביחסים עם האב, שכוללים רכיבים חיוביים, כגון קרבה וקבלה, דומה לאתוז המדווחים על רכיבים שליליים, כגון עלייה במתח ובריחוק ביחסים עם הכניסה לשירות ועם היציאה ממנו. תמיכה חלקית בכך שמדובר בשינוי מסוים לכיוון של יחסים בוגרים יותר אפשר לראות בסדרת דיווחים זו, שלפיה ישנה עלייה בכבוד שהצעירים חשים כלפי ההורים ועלייה מקבילה בכבוד ובהערכה שההורים מראים כלפיהם עם הכניסה לשירות הצבאי, אך גם עם היציאה ממנו. במקביל, כשליש מהמשיבים חשים שינוי לכיוון של יותר עצמאות ביחסיהם עם ההורים עם הכניסה לשירות וגם עם היציאה ממנו, ורק 11 עד 19 אחוזים חשים שינוי בכיוון של יותר תלות בהם עם הגיוס, או עם השחרור.

השירות הצבאי משפיע כנראה לכיוון של הגדלת הקרבה והקשר בין ההורים לילדם, בייחוד בין האם לבן, וכן מעודד יחסים בוגרים יותר ביניהם. עם זאת, מדובר על-פירוב בלא יותר מ-40 אחוזים מן החיילים שמדווחים על שינויים אלו. כלומר על אף הדיווח על שינוי, אין זה שינוי גורף, ואין הוא מאפיין את הרוב המכריע של הצעירים. חלק לא מבוטל מהצעירים חשים דווקא מתח רב יותר או יותר תלות בהורים עם הכניסה לשירות הצבאי או היציאה ממנו. מחקרים שנערכו בצפון אמריקה בקרב צעירים היוצאים מבית הוריהם ללמוד בקולג' מדווחים על ממצאים דומים של עלייה בתחושות קרבה עם היציאה מהבית (Sullivan & Sullivan, 1980; Thornton, Orbuch & Axinn, 1995).

במחקר מסלולי השירות נבחנו היחסים עם ההורים בעזרת אינדיקטורים אחדים. ראשית, נכללו שלושה סולמות דיווח עצמי שהתייחסו לקרבה (Mayseless & Hai, 1998), לעצמאות אינסטרומנטלית ולעצמאות מקונפליקטים (Hoffman, 1984). שנית, הצעירים רואיניו ראיון על יחסיהם עם ההורים. הראיון קודד בעזרת שני סולמות: באיזו מידה הצעיר נמצא בתהליך של בחינת יחסיו עם הוריו, וכן באיזו מידה הוא סיים תהליך זה. ניתוחי שונות שבהם נבחנו הבדלים בין הקבוצות על פני משתנים אלו העלו אפקט אחד בלבד מובהק. חוגרים דיווחו על יותר מעורבות מוגזמת בקונפליקטים עם ההורים משדיווחו הקצינים. הבדל זה לא השתנה כשנכללו משתני רקע בניתוח קר-ווריאנס, אך הוא התבטל כאשר הוכללו בניתוח זה מדד הקב"א או מדד ההצלחה הנתפסת בשירות הצבאי. נראה שההבדל בין קצינים לחוגרים ביחסיהם עם ההורים הוא מאפיין שקדם לשירות הצבאי. עם זאת, מאפיין זה (עצמאות מקונפליקטים עם ההורים) משפיע על ההצלחה הנתפסת בשירות הצבאי. במילים אחרות, יתכן שחוגרים מעורבים יותר מקצינים באופן קונפליקטואלי עם הוריהם עוד לפני השירות הצבאי, ודבר זה פוגע ביכולתם להצליח בשירות הצבאי. ממצאים אלו, כמו העדר ההבדלים בין הקבוצות בשאר המשתנים שבחנו יחסים עם הורים, מצביעים ככל הנראה על כך שהשירות הצבאי אינו משפיע באופן עקיב וניתן לניבוי על היחסים עם ההורים. מסקנה זו משקפת גם את הממצאים מתוך מחקר הרוחב, שבו לא נמצא מאפיין כוללני של שינוי ביחסים עם ההורים שניתן לראות בו שינוי נורמטיבי שמאפיין את רוב הצעירים.

יחסים עם ירדים ובתחום הרומנטי

במסגרת מחקר מסלולי השירות רואיניו הצעירים גם על יחסי החברות שלהם עם ירדים וכן על יחסיהם הרומנטיים, תוך שימוש בראיון האינטימיות של אורלופסקי (Orlofsky, 1993). הראיון שעסק בקשר עם ירדים קודד תוך שימוש בשני סולמות: חקירה (אקספלורציה) ומחויבות. הראיון שעסק ביחסים רומנטיים קודד על-פי ההמשגה של אורלופסקי לחמישה סטטוסים שמסודרים בסדר הבא: מבודד (ללא כל קשר רומנטי), סטריאוטיפי (קשרים שטחיים וזמניים), אינטימי כביכול (קשר מתמשך יותר, אך ללא אינטימיות אמיתית), קדם-אינטימי (קשר מתמשך הכולל אינטימיות אך ללא מחויבות), אינטימי (קשר מתמשך, אינטימי, הכולל מחויבות). בניתוחי שונות שבהם נבחנו ההבדלים בין הקבוצות בתחום הידידות נמצא שהקצינים, ובמיוחד הקצינים הלא-קרביים, היו בעלי ציוני חקירה גבוהים מהשאר. במילים אחרות, הקצינים הלא-קרביים השקיעו, חשבו וניסו לברר לעצמם יותר מהאחרים מה הם מצפים מחבר, ואף דאגו יותר מאחרים להשקיע במערכת היחסים עם ירדיהם על מנת שזו תחמיד ותעמוד בקונפליקטים ובקשיים. הבדל דומה לטובת הקצינים הלא-קרביים עלה גם בהשוואה בינם לבין עתודאים, שלהם נתוני קב"א דומים. ואכן הבדל זה לא התבטל כאשר נכללו מדדים שונים בניתוחי הקר-ווריאנס,

כמו משתנים דמוגרפיים, הצלחה בבית-הספר התיכון, קב"א או הצלחה נתפסת בשירות הצבאי. נראה אפוא, על-פי נתונים אלו, ששירות כקצין ובמיוחד כקצין לא-קרבי תורם לחקירה ולהשקעה ביחסים עם יזידים.

ממצא דומה התקבל לגבי מדד האינטימיות ביחסים רומנטיים. קצינים (ובמיוחד קצינים לא-קרביים) היו בעלי סטטוסי אינטימיות גבוהים יותר מאשר שאר הצעירים, כולל העתודאים. גם כאן, אף אחד ממשתני הקרווריאנס לא ביטל אפקט זה. נראה אפוא, ששירות כקצין תורם לפיתוח אינטימיות ביחסים רומנטיים מעל ומעבר לתרומה שיש למשתנים אישיותיים קדם-צבאיים בנושא זה. בטבלה 6 אפשר לראות את התפלגות סטטוסי האינטימיות בקבוצות השונות.

טבלה 6

סטטוסי אינטימיות בקשרים רומנטיים (באחוזים) כפונקציה של מסלולי שירות שונים

קבוצות המחקר					סטטוסי אינטימיות
עתודה אקדמית	קצינים		חוגרים		
	שירות לא-קרבי	שירות קרבי	שירות לא-קרבי	שירות קרבי	
8%	25%	12%	3%	23%	אינטימי
43%	57%	54%	50%	37%	קדם-אינטימי
7%	7%	7%	11%	3%	אינטימי לכאורה
35%	11%	27%	29%	26%	סטריאוטיפי
8%	0	0	7%	11%	בדרך
(100%) 35	(100%) 27	(100%) 42	(100%) 29	(100%) 35	N

בגרות בהקשר של תפקידים חברתיים

כאמור, אחת הדרכים שהיו מקובלות לאפיין את המעבר לבגרות הייתה המידה שבה השיגו הצעירים סטטוסים (תפקידים) חברתיים מסוימים, כגון סיום לימודים, מגורים עצמאיים, עצמאות כלכלית, עבודה קבועה, נישואין והורות. במחקרים שתוארו קודם ישנן אינדיקציות אחדות לכך שהמעבר לסטטוסים חברתיים אלו הוא מאוחר למדי וסביר שהוא קורה שנים מספר (יותר משלוש) לאחר סיום השירות הצבאי. כך, למשל, רוב הצעירים, כ-85 אחוזים לפי סקר חיילים משוחררים שתואר לעיל, שבים לגור בבית הוריהם ולחיות על חשבונם לאחר סיום השירות הצבאי גם אם במהלכו שירתו רחוק מהבית. רובם, כשני שלישים, נשארים כנראה בבית ההורים עוד שנים אחדות — שלוש לפחות. רובם ממשיכים להיות סמוכים על שולחנם של ההורים מבחינה כלכלית לפחות שלוש עד ארבע שנים לאחר השחרור. תלות כלכלית זו אפיינה גם כאלו שעבדו במהלך לימודיהם (כ-20%) ואף חלק מאלו שרק עבדו ולא למדו (כ-50%). אלו שגם עבדו וגם למדו בדרך כלל ניצלו את הכסף שהרוויחו מעבודתם לממן בילויים או "מותרות", כגון

בגדים מיוחדים, בעוד ההורים מממנים את ההוצאות הבסיסיות (כגון דיור ומזון). הצעירים שרק עובדים ולא לומדים דיווחו לעתים קרובות שהם חוסכים את הכסף שהרוויחו כדי לנסוע לחו"ל או לרכוש מכונית, וגם במקרה זה ההורים מממנים את מרבית ההוצאות הבסיסיות. מכיוון שהמחקרים האמורים לא עקבו אחר הצעירים אל מעבר לארבע שנים לאחר שחרורם, לא ברור מתי תלות כלכלית ואינסטרומנטלית זו משתנה. עם זאת, ברור שתהליך ההכשרה המקצועית (שכולל לימודים אקדמאים או לימודים בקורסים שונים קצרים יותר) אורך כמה שנים. מיעוט קטן ביותר מהחיילים המשוחררים בני ה-25 היו נשואים (5%). נראה אפוא, שכמו בארצות מערביות אחרות, הנישואין, עזיבת בית ההורים והיציאה לעצמאות כלכלית נדחים לגיל מבוגר יותר.

השירות הצבאי — השלכות על המעבר לבגרות

מהמחקרים שנסקרו אפשר להצביע על כמה השלכות של השירות הצבאי על המעבר מהתבגרות לבגרות בישראל. השירות הצבאי נתפס בעיני רוב הצעירים כתקופה מוצלחת עם השלכות חיוביות עליהם. השלכה חיובית בולטת היא התרומה לפיתוח בגרות רגשית ואישיותית שכוללת יכולת עמידה בלחצים, כוח אגו, דחיית סיפוקים וכדומה. מבחינת ההתנסויות הספציפיות בשירות הצבאי, נראה ששירות קרבי תורם לפיתוח בגרות כזו, וכן השירות כקצין, אם כי במידה פחותה. בגרותם הרגשית הגבוהה יותר של הקצינים בהשוואה לחוגרים משקפת בעיקר את יכולותיהם הנבדלות עוד קודם לשירות. תרומה זו של השירות הצבאי לחיזוק הבגרות הרגשית היא פונקציה של חוויה של הצלחה בהתמודדות עם השירות הצבאי. מכיוון שרוב הצעירים אכן חווים את שירותם כמוצלח מדובר בהשפעה כללית של השירות הצבאי על הצעירים.

מבחינת גיבוש זהות בתחום המקצועי ניכרות השפעות מעורבות. נראה שהשירות הצבאי גורם לדחייה מסוימת בתהליך גיבוש הזהות, וכן שלהצלחה או לכישלון בשירות ישנן השפעה משמעותית על תהליך זה גם מעבר להשפעת משתנים רלוונטיים אחרים. נראה שבמסגרת מסלולי השירות, השירות הקרבי גורם לעצירה בתהליך החקירה (אקספלורציה) בקשר לגיבוש זהות מקצועית, וזה מעל ומעבר להבדלים אישיים רבים בתחום זה. על-אף שקצינים נטו להיות בעלי ציוני חקירה גבוהים יותר מאשר חוגרים, הדבר שיקף בעיקר את מאפייניהם האישיים הקודמים לגיוס. בכל מקרה, תהליך גיבוש הזהות המקצועית אורך כנראה זמן לא מבוטל (לפחות שנים אחדות לאחר השחרור).

מבחינת גיבוש עמדה ערכית, ובמיוחד בתחום הפוליטי, נראה שחוויות מסוימות של השירות הצבאי, ובעיקר השיפה לאירועי האינתיפאדה, מעוררות תהליך של התבוננות עצמית וחקירה (אקספלורציה) ערכית בתחום הפוליטי. שירות קרבי בפני

עצמו לא נמצא קשור לפתיחת תהליך של חקירה או שאילת שאלות. גם כאן, כמו לגבי התחום המקצועי, ההשקעה הרבה יותר בחקירה בתחום הפוליטי של קצינים (ועתודאים) נראה שהיא נובעת מתכונותיהם האישיות עוד טרם הגיוס ואינה קשורה לחוויות השירות שלהם כקצינים.

בתחום היחסים הבינ-אישיים נראית תמונה מורכבת ומעניינת. נראה שלגבי היחסים עם ההורים השירות הצבאי משפיע, כנראה, לכיוון של הגדלת הקרבה והקשר בין ההורים לילדם, בייחוד בין האם לצעיר וכן מעודד יחסים בוגרים יותר ביניהם. עם זאת, מדובר בתהליך שמאפיין רק חלק מן הצעירים וישנו מיעוט לא מבוטל שיחסיו עם הוריו פונים דווקא לכיוון של הגדלת המתח והתלות. בסך הכל לא עולה שינוי בולט או מקיף ביחסים עם ההורים, ויותר מכול ניתן לדבר על המשכיות באופי היחסים עם ההורים. יש גם לזכור, שהחיילים המשוחררים בוגרים יותר משהיו לפני השירות, ואפשר שלשינוי בגיל בפני עצמו, ולא דווקא לשירות הצבאי, יש השפעה ייחודית. הממצאים מצביעים על כך, שכמו לגבי תחומים אחרים ליחסים עם ההורים יש השלכה משמעותית על תפקודם של החיילים במהלך שירותם ועל הצלחתם בו. בתחום היחסים עם בני-הגיל (ידידים וקשר רומנטי) עולה ממצא עקיב ומעניין, לפיו שירות קצין, ובייחוד קצין לא-קרבי, תורם לחקירה ולהשקעה ביחסים עם ידידים, ואף לפיתוח אינטימיות ביחסים רומנטיים, מעל ומעבר לתרומה שיש למשתנים אישיותיים קדם-צבאיים בנושא זה. תרומה זו משמעותית, שכן יכולתם האינטימית הטובה יותר של הקצינים (ובמיוחד אלו הלא-קרביים) עולה גם בהשוואה שבין הקצינים לעתודאים, שלהם מאפייני אישיות ורקע דומים. ייתכן שהדבר נובע מכך ששירות קצין בתפקיד שיש בו אחריות על אחרים במיוחד בצבא הישראלי, שבו הקצין נתפס לעתים קרובות כהורה של החיילים שתחת פיקודו, מעודד פיתוח תכונות כמו אכפתיות, אמפתיה ורגישות לזולת ותכונות אלה מתבטאות גם במערכת יחסיו האישית של הקצין, ולא רק עם פקודיו. התמונה המתקבלת מצביעה על כך, שהשירות הצבאי אכן תורם במצבים מסוימים (שירות קרבי שנחווה כמוצלח) לפיתוח בגרות רגשית ואישיותית, וכן תורם במצבים מסוימים (שירות קצין) לפיתוח יכולת אינטימית ביחסים עם ידידים ובקשר רומנטי. עם זאת, הצעיר הישראלי כנראה שאינו נוטה במהלך השירות הצבאי ולאחריו להגשים את המטלה ההתפתחותית של פרידה רגשית, אינסטרומנטלית וכלכלית מההורים (Hoffman, 1984), אלא להפך. ניכר מעין המשך של הסטטוס-קוו במערכות היחסים עם ההורים כאשר הצעיר לאחר השירות הצבאי אינו להוט לשנותן ולצאת לעצמאות, והוא אפילו מתקרב מחדש להוריו. הממצאים מצביעים בנוסף על "הקפאת" התהליך של גיבוש זהות בתחום המקצועי והערכי וגם על דחייה בתהליך זה לאחר השחרור מן הצבא. הדחייה בגיבוש זהות מקצועית קורית במקביל לדחייה במועד היציאה מבית ההורים והגעה למצב של עצמאות כלכלית, ונראה שמבחינה זו הצעירים בישראל דומים לצעירים במדינות מערביות אחרות. סיבות אפשריות לכך

הן, כמובן, קושי כלכלי להיות עצמאי. ואולם אפשר לראות בכך גם ניסיון להאריך את תקופת החסות בבית ההורים מתוך נטייה לדחות את מועד הכניסה לחברת המבוגרים כחבר מלא. הסבר נוסף קשור לערכי המשפחה המאפיינים את החברה היהודית-הישראלית, ובהם חשיבות רבה לשמירת הקשר המשפחתי גם לאחר ההתבגרות. בהתאם לכך אין עידוד ברור ליציאה מן הבית ולפרידה מן ההורים. אפשרות נוספת היא, שהדור הנוכחי הוא דור "מפונק" יותר שיכול להרשות לעצמו להישען כלכלית ורגשית על הוריו, דבר שאולי לא היה נכון לגבי דורות שקדמו לו. מעניין שתמונת המצב לגבי הצעירים בישראל מבחינת התארכות תקופת האוטונומיה למחצה (Semi-) (autonomy – Goldscheider, & Goldscheider 1999) דומה להפליא לזו המתקבלת גם במדינות מערביות אחרות למרות השוני הרב בערכים, בתרבות ובמסלול המעבר לבגרות, הכולל בישראל שירות צבאי ארוך. ייתכן שבארץ אפשר לייחס לשירות הצבאי תרומה משמעותית להתארכותו של פרק זמן זה, אך הדמיון בתהליך בין מדינות מערביות שונות מעלה פרשנויות אחרות, למשל שהתארכות משך ההכשרה המקצועית ושלב האוטונומיה למחצה קשור להתארכות תוחלת החיים, ולרמה הכלכלית הטובה יחסית של מעמד הביניים הרחב בארצות המתועשות. מן המחקרים המדווחים לעיל לא ברור מתי מסתיימת תקופה זו והצעירים אכן יוצאים ל"בגרות מלאה". על זה יוכלו להשיב מחקרים שיבחנו צעירים בתקופות מאוחרות יותר בחייהם. המחקרים שתוארו לעיל בחנו גברים בלבד. למרות הניסיון לכלול קבוצות שונות של צעירים ואף שמדובר בסדרת מחקרים, ההיקף אינו גדול – כמה מאות צעירים שהשתתפו במחקרים. על מנת לבחון בצורה מקיפה יותר תהליכים נורמטיביים המתרחשים בחברה הישראלית רצוי להסתמך על מדגמים גדולים יותר שמייצגים את מגוון הצעירים ומסלולי השירות שלהם. חשב לציין, שתהליך המעבר מהתבגרות לבגרות בקרב נשים סביר שהוא שונה מזה שתואר לעיל לגבי גברים. לפיכך אין להסיק מנתונים אלו לגבי תהליכים מקבילים אצל נשים ויש לערוך מחקרים נפרדים שיבחנו כיצד משפיע השירות הצבאי על נשים.

אחת ההשלכות האפשריות של השירות הצבאי, שלא נבחנו במחקרים המדווחים, היא סוציאליזציה לכיוון של ערכים "גבריים" וחזוק הבדלים סטריאוטיפיים בין המינים (מייזלס, 1993; Lieblich, 1989). במסגרת השירות הצבאי, הצעיר הישראלי אמור להשתלב במסגרת המדגישה ערכים "גבריים", כמו כוח, חספוס, ישירות (דוגריות) ומרחק רגשי. יתרה מזאת, ערכים "גבריים" אלו בולטים במיוחד ביחידות הנחשבות יחידות עילית ובעלות סטטוס גבוה בשירות הצבאי. סביר אפוא, שבהשפעה של השירות הצבאי על גיבוש הזהות הבוגרת יודגשו ערכים אלו, ולא ערכים "נשיים", כמו חום, קרבה, רוך ורגישות לזולת. יתרה מזאת, נראה שהפער המשמעותי בין שירות של בגים לשירות של בנות, כאשר שירותם של הבנים נחשב ומוערך הרבה יותר, תורם לקיבועו של הפער הסטריאוטיפי הערכי בין נשים לגברים בחברה הבוגרת. מחקרים בעתיד יוכלו לבחון גם פן זה.

ביבליוגרפיה

- אורחי, י', וגל, ר' (1995). תפיסות עולם ועמדות של תלמידים בבתי-ספר תיכוניים כלפי נושאי חברה, ביטחון ושלוש — דוח מחקר. זכרון יעקב: מכון כרמל למחקרים חברתיים.
- ישראלשילי, מ' (1992). סיבוב חר. תל-אביב: רמות.
- לוי, ש', וגוטמן, א"ל (1976). עמדות וערכים של הגורר הלומד בישראל — דוח מחקר. ירושלים: המכון למחקר חברתי שימושי.
- מייזלס, ע' (1995). לקראת גיוס. בתוך ח' פלוס (עורך), מתבגרים — היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים (עמ' 177-200). אבן יהודה: רכס.
- מייזלס, ע' (1992). גורר משתחרר מצה"ל — הסתגלות חברתית ומקצועית — שלב א — מחקר הרוחב. הוגש לג'וינט בישראל ולמשרד העבודה והרווחה.
- מייזלס, ע' (1993). גורר משתחרר מצה"ל — הסתגלות חברתית ומקצועית — שלב ב — מחקר האורך. הוגש לג'וינט בישראל ולמשרד העבודה והרווחה.
- מייזלס, ע', וגל, ר' (1993). מחקר השוואתי של הסתגלות לאחר השחרור מצה"ל — חיילי מקא"ם (נערי רפול) מול חיילים רגילים. הוגש למחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל.
- מייזלס, ע', וגל, ר', ופישוף, א' (1989). תפיסות עולם ועמדות של תלמידים בבתי-ספר תיכוניים בנושאי צבא וביטחון — דו"ח מחקר. זכרון יעקב: המכון הישראלי למחקרים צבאיים (מכון כרמל למחקרים חברתיים).
- סגין, ר' (1995). אוריינטציה עתיד של מתבגרים. בתוך ח' פלוס (עורך), מתבגרים — היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים (עמ' 147-176). אבן יהודה: רכס.
- Aquilino, W.S. (1997). From adolescence to young adult: A prospective study of parent-child relations during the transition to adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 670-686.
- Arnett, J.J. (1997). Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth and Society*, 29, 3-23.
- Arnett, J.J. (1998). Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, 41, 295-315.
- Benyamini, K. (1994). *Three reflections on adolescence in a besieged society*. Paper presented at the Israeli-German workshop on Patterns of Transition and Identity Formation of Adolescents. Jerusalem, The Hebrew University.
- Cattell, R.B., Eber, H.W., & Tatsuoka, M.M. (1970). *Handbook for the sixteen personality factors questionnaire*. Champaign, IL: IPAT.

- Cherlin, A.J., Scabini, E., & Rossi, G. (1997). Still in the nest, delayed home leaving in Europe and the United States. *Journal of Family Issues, 18*, 572-575.
- Cordon, J.A.F. (1997). Youth residential independence and autonomy: A comparative study. *Journal of Family Issues, 18*, 576-607.
- Erikson, E.h. (1968). *Identity: Youth and crisis*. NY: Norton.
- Frank S.J., Butler-Avery, C., & Laman, M.S. (1988). Young adults' perceptions of their relationships with their parents: Individual differences in connectedness, competence, and emotional autonomy. *Developmental Psychology, 24*, 729-737.
- Gal, R. (1986). *A portrait of the Israeli soldier*. NY: Greenwood Press.
- Galland, O. (1997). Leaving home and family relations in France. *Journal of Family Issues, 18*, 645-670.
- Goldscheider, F. (1997). Recent changes in US young adult living arrangements in comparative perspective. *Journal of Family Issues, 18*, 708-724.
- Goldscheider, F., & Goldscheider C. (1999). *The changing transition to adulthood: Leaving home and returning home*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Graber, J.A. & Dubas, J.S. (Eds.) (1996). *Leaving home: Understanding the transition to adulthood*. New directions for child development, No. 71. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Hammer, T. (1998). Social parameters in adolescent development: Challenges to psychological research. In E.E.A. Skoa & A.L. von der Lippe (Eds.), *Personality development in adolescence: A cross national and life span perspective. Adolescence and society* (pp. 83-97). NY: Routledge.
- Hoffman, J.A. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology, 31*, 170-178.
- Katriel, T. (1991). *Communal webs: Communication and culture in contemporary Israel*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Keniston, K. (1971). *Youth and dissent: The rise of a new opposition*. NY: Hartcourt Brace Jovanovich.
- Lieblich, A. (1989). *Transition to adulthood during military service: The Israeli case*. Albany: State University of New York Press.
- Mazor, A., Alfa, A., & Gampel, Y. (1993). On the thin line between connection and separation: The individuation process, from cognitive and object-relations perspectives in Kibbutz adolescents. *Journal of Youth and Adolescence, 22*, 641-669.

- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- Marcia, J. E. (1988). Common processes underlying ego identity, cognitive/normal development, and individuation. In D. K. Lapsley & F. C. Power (Eds.), *Self, ego and identity* (pp. 211-225). NY: Springer Verlag.
- Marcia, J. E. (1993). The relational roots of identity. In J. Kroger et al. (Eds.), *Discussions on ego identity* (pp. 101-120). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Marcia, J. E. (1994). Ego identity and object relations. In J.M. Masling & R.F. Bornstein (Eds.), *Empirical perspectives on object relations theory. Empirical studies of psychoanalytic theories* (Vol. 5, pp. 59-103). Washington DC: American Psychological Association.
- Marcia, J. E., Waterman, A.S., Matteson, D.R., Archer, S. A., & Orlofsky, J. L. (1993). *Ego identity: A handbook for psychological research*. NY: Springer Verlag.
- Mayseless, O. (1993). *Identity formation and emotional maturity of released soldiers in Israel*. A research report submitted to the Israel Foundation Trustees, Tel-Aviv. The Israeli Institute for Military Studies, Zikhron Ya'akov.
- Mayseless, O., & Hai, I. (1988). Leaving-home transition in Israel: Changes in parents-adolescents relationships and adaptation to military service. *International Journal of Behavioral Development*, 22, 589-609.
- Mayseless, O., & Scharf, M. (2001). Cohesion and relative power in family relationships and adolescent coping with a real life stressful situation. In T. M. Gehring, M. Debry & P.K. Smith (Eds.), *The family system test (FAST): Theory and application* (pp. 157-166). Hove, UK: Brunner-Routledge.
- Mayseless, O., Wiseman, H., & Hai, I. (1998). Adolescents' relationships with father, mother and same gender friend. *Journal of Adolescent Research*, 13, 101-123.
- Moore, D. (1987). Parent-adolescent separation: The construction of adulthood by late adolescents. *Developmental Psychology*, 23, 298-307.
- Offer, D., Ostrov, E., & Howard, K.I. (1977). *The Offer Self Image questionnaire for adolescents: A manual*. Chicago, Michael Reese Hospital.
- Orlofsky, J. L. (1978). The relationship between intimacy status and antecedent personality components. *Adolescence*, 8, 419-441.
- Orlofsky, J. L. (1993). Intimacy Status: Theory and research. In J. E. Marcia, A. S. Waterman, D. R. Matteson & S. L. Archer (Eds.), *Ego Identity: A handbook for psychological research* (pp. 111-133), NY: Springer Verlag.

- Peres, Y., & Katz, R. (1981). Stability and centrality: The nuclear family in modern Israel. *Social Forces*, 59, 687-704.
- Schlegel, A. (1998). The social criteria of adulthood. *Human Development*, 41, 323-325.
- Seginer, R. (1988). Adolescents facing the future: Cultural and sociopolitical perspective. *Youth and Society*, 19, 314-333.
- Seginer, R., & Schlesinger, R. (1998). Adolescents' future orientation in time and place: The case of the Israeli kibbutz. *International Journal of Behavioral Development*, 22, 151-167.
- Sherrod, L. R. (1996). Leaving home: The role of individual and familial factors. In J. A. Graber & J. S. Dubas (Eds.), *Leaving home: Understanding the transition to adulthood. New directions for child development*, No. 71 (pp. 111-119). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Smollar, J., & Youniss, J. (1989). Transformations in adolescents' perceptions of parents. *International Journal of Behavioral Development*, 12, 71-84.
- Sullivan, K., & Sullivan, A. (1980). Adolescent-parent separation. *Developmental Psychology*, 16, 93-99.
- Thornton, A., Orbuch, T. L., & Axinn, W.G. (1995). Parent-child relationships during the transition to adulthood. *Journal of Family Issues*, 16, 538-564.
- Zirkel, S., & Cantor, N. (1980). Personal construal of life tasks: Those who struggle for independence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 172-185.